

HOOFSTUK 5

EMPIRIESE NAVORSING

1. INLEIDING

Hoofstuk 5 beweeg nader aan die ervaringswerklikheid aangesien die empiriese navorsing hanteer word. Daar word eers lig gewerp op die doel van die navorsing asook op die metodologie. Dan word die bydraes van respondente uiteengesit en bepaalde verbande getrek nadat die resultate geïdentifiseer is. Uitkomst word bepaal en gevolgtrekkings gemaak.

2. DIE DOEL VAN EMPIRIESE NAVORSING

Die oogmerk van navorsing is om te meet, maar nie in alle gevalle ten opsigte van getalle of hoeveelhede nie. Soms wil dit menings beoordeel en tendense bepaal. In die geval van hierdie studie wil die menings van persone wat oor kundigheid wat betrekking het op die navorsingsprobleem beskik, verkry word en aangewend word ten einde die argument van die studie te dien.

Die empiriese navorsing hou die navorsingsprobleem wat as volg geformuleer is, in gedagte:

Suid-Afrika beleef 'n moraliteitskrisis. Dié aantyging kom uit verskeie oorde en word deur 'n hoë voorkoms van misdadigheid en korruptiewe gedrag bevestig. Die mening bestaan dat die diversiteit ten opsigte van godsdiens en kultuur 'n bydraende faktor ten opsigte van die morele problematiek in die land kan wees. Dié mening moet nie net getoets word nie, maar moet, indien daar substansie in is, sodanig hanteer word dat dit lig op die probleem werp sowel as oplossings bied. Die vraag word gevra of die Christelike kerk 'n invloed kan uitoefen ten

opsigte van 'n morele herstel in die land. Uiteindelik wil die studie die roeping en rol van die kerk ingevolge sodanige invloed definieer.

3. NAVORSINGSMETODOLOGIE

Empiriese navorsing kan op verskillende maniere gedoen word. Die mees algemene twee metodes word beskryf as die kwalitatiewe metode en die kwantitatiewe metode. Laasgenoemde werk gewoonlik aan die hand van vraelyste en wil die insette van baie respondente inwin en verwerk. Eersgenoemde wyse werk meer indringend aan die hand van onderhoude of meer uitgebreide vraelyste wat met respondente in 'n gespreksituasie hanteer word. Dié studie kies vir die kwalitatiewe navorsingsmetode. Sewe respondente is na aanleiding van hul kundigheid op die terrein van die etiese sowel as hul posisies as akademies-intellektueles en/of betrokkenheid op terreine wat in hierdie studie aan die orde is geïdentifiseer. Dieselfde vraelys bestaande uit twaalf vrae is vooraf aan elkeen beskikbaar gestel en persoonlik of telefonies met elkeen bespreek hetsy tydens die onderhoud of daarna. In gevalle waar dit nie vir respondente moontlik was om persoonlike onderhoude te voer nie, is dit telefonies gedoen of daar is met die voltooi van die vraelys volstaan. Elkeen se respons is so getrou as moontlik skriftelik weergegee, maar nie-verbatim. Die volledige response word in 'n addendum aan die einde van die proefskrifdokument opgeneem.

Die volgende persone het as respondente opgetree:

PROF. LOUISE DU TOIT

Dosent in Filosofie aan die Universiteit van Johannesburg

Kenner en kampvegter op die gebied van geweld aan vroue en kinders

BR. PETER JUST

Temple Secretary of the Nan Hua Buddhist Temple at Bronkhorstspruit

Buddhist representative at NRLF, NRASD, SAFCEI, IFRB, Freedom Park Committees, SABC RBP

PROF. WILLEM LANDMAN

Hoof uitvoerende beampte: Etiek Instituut van Suid-Afrika

Buitengewone professor in Filosofie : Universiteit van Stellenbosch

REV. CEDRIC MAYSON

Coordinator of the Commission for Religious Affairs of the African National Congress and former minister of religion in the Methodist Church of South Africa

PROF. PIET STRAUSS

Voorsitter van die moderatuur van die Nederduitse Gereformeerde Kerk

Hoogleraar in Ekklesiologie, Fakulteit Teologie, Universiteit van die Vrystaat

Hoofleier van die Voortrekkers

Erkende Afrikaner kultuurleier

ARCHBISHOP DESMOND TUTU

Leader of the Anglican Church in South Africa (emeritus)

Receiver of the Nobel Prize for Freedom

Chairperson of the Truth and Reconciliation Commission of South Africa

World renowned activist on apartheid and expert on ethics

PROF. MARINUS WIECHERS

Professor in die Regte en oud-rektor van die Universiteit van Suid-Afrika (emeritus)

Voorsitter van die Grondwetkomitee van Suid-Afrika

Bekende regs- en politieke raadgewer en kritikus

4. NAVORSINGSRESULTATE

1. Suid-Afrika is 'n land met komplekse diversiteit op talle gebiede.

Hoe dink u oor dié stelling ?

(Hierdie vraag wil die respondent se mening oor die diversiteit van ons samelewing ontlok.)

Sonder uitsondering word diversiteit as 'n gegewe Suid-Afrikaanse werklikheid erken met die mening dat dit veel meer intens as in enige ander land bestaan en beleef word. Baie gewag word gemaak van die onvermoë om diversiteit reg te interpreteer en te bestuur. Dit loop steeds maklik op konflik uit. In stede daarvan dat die rykdom van diversiteit ontgin word, word daar dikwels eerder op die problematiek wat dit bewerkstellig gefokus. Tog bestaan daar 'n gevoel van spirituele eenheid te midde van religieuse diversiteit. Diversiteit het nie net negatiewe implikasies nie. In Suid-Afrika weerspieël dit die rykdom van die bevolking.

2. Hoedanig meen u is die invloed van dié komplekse diversiteit op ons morele waardes?

(Onderliggend aan dié vraag is in watter mate diversiteit positief of negatief op moraliteit inspeel.)

'n Belangrike perspektief is dat dit nie noodwendig diversiteit op sigself is wat problemsituasies tot gevolg het nie, maar die wyses waarop dit hanteer en bestuur word. 'n Verdere probleem in die Suid-Afrikaanse opset is die onvermoë om die transformasieproses waarop besluit is, suksesvol ten uitvoer te bring. Die swak morele leiding wat die staat en ander belangrike rolspelers openbaar, veroorsaak 'n gees van morele onsekerheid en traak-my-nieagtigheid by baie

mense. 'n Ander aspek wat hier ter sprake kom, is die feit dat daar nie noodwendig groot verskille in waardes voorkom nie, maar dat dit soms verskillend tot uitvoer kom afhangende van die betekenis wat verskillende kultuurgroepe daaraan gee. Verskille ten opsigte van die werklikheidsbelevensisspeel ook hierin 'n belangrike rol. Wanneer een groep se waardes ten koste van ander afgedwing word, skep dit probleme. Dan is bepaalde godsdienstige of kulturele groepslede ook nie konsekwent in die uitleef van dit wat volgens hulle oortuiging die regte dinge sou wees om te doen nie. In soverre as wat daar wesenlike verskille is, is die diverse aard van die invloed gewoonlik negatief. Tog is daar meer ooreenkomste as verskille. Dan dien die diversiteit tot verryking en versterking. Daar bestaan ook die mening dat interaksie oor eeue heen 'n groot mate van morele eenvormigheid bewerkstellig het ongeag die groot verskeidenheid in agtergrond.

3. Hoe sal u die huidige tydsgees in ons land omskryf?

(Dié vraag wil erns maak met tendense en kragte in die breë gemeenskap.)

Die algemene indruk is dat die mense van ons land in 'n groot mate ontnugter en teleurgesteld is omdat drome en beloftes nie realiseer nie. Die transformasieproses is wat sekere sake betref geslaagd, maar ten opsigte van ander nie. Daar is steeds te veel onderlinge onreg en vergryp. Die speelveld het wel in 'n groot mate verander, maar in dié sin dat die bevoorregtes nou uit 'n ander kategorie van die samelewing kom en daar nog baie mense is wie se lewensomstandighede nie verbeter het nie. Dit het eintlik verswak. As gevolg van verskillende waardestelsels bestaan daar wrywing en agterdog wat dit vir mense moeilik maak om vertroue in die toekoms te hê. Prof. Wiechers vat respondente se sienings mooi saam: "Die huidige tydsgees vertoon 'n oorgang van die tradisionalisme na 'n modernisme en post-modernisme. Dit realiseer in 'n

toenemende verbruikersgerigtheid, liberalisme, individualisme, materialisme, sekularisme, met nogtans sterk invloed van konserwatisme en behoudendheid.”

Verder het die afhanklikheid van snel ontwikkelende kommunikasiemiddels 'n sterk invloed op die omvangryke, maar ook oppervlakkige algemene kennis en morele waardes. Die tydsges word terselfdertyd gekenmerk deur opwinding en teleurstelling, hoop en wanhoop, positiwiteit en negatiwiteit. Dit is dus verwarrend.

4. Wat is na u mening die grootste morele probleem in ons land tans?

(Insig word bepaal in die huidige problematiek wat moraliteit betref.)

Vanweë die feit dat openbare en ander instellings in 'n beduidende mate hul geloofwaardigheid verloor het, word hul morele leiding nie nagevolg nie. Dit veroorsaak 'n vakuum waar dit kom by die waardes en norme waarvolgens die samelewing moet funksioneer. Individue tree gevolglik na eie goeddunke op en hul gedrag is dan grootliks ongekontroleer en moreel subjektief van aard. Mense tree dan maklik onnadenkend en slegs in eie belang op en omdat daar nie behoorlike normatiewe kontrole geld nie, gaan dit soms oor in gewelddadigheid, gierigheid, korrupsie en wetteloosheid. Die natuurlike omgewing en die logistiese infrastruktuur word ook nie gespaar nie. Sodanige morele destruktiwiteit het in 'n mate reeds die heersende norm geword en dit maak 'n ommekeer wat moraliteit betref, baie moeilik indien nie onmoontlik nie.

Rev. Cedric Mayson het dit teen die godsdienstige instellings wat na sy mening met 'n verkeerde agenda werk. Hy vra vir 'n sekulêre spiritueel-morele wending wat die morele oriëntasie in die land betref. Volgens hom berus die verantwoordelikheid tans in die hande van politieke, akademiese en ekonomiese leiers wat in die meeste gevalle nie daarvoor bekwaam of opgewasse is nie.

Aanspreeklikheid, hetsy individueel of in groepsverband, is 'n verdere probleem. Omdat daar nie duidelike gedragsgrense bestaan nie en omdat mense al hoe meer onbetrokke raak in hul gemeenskappe, aanvaar hulle nie maklik enige verantwoordelikheid nie. Hulle verander ook maklik van oortuigings en standpunte.

Die bekende aartsbiskop Desmond Tutu benader hierdie saak vanuit sy ervaring as eertydse apartheidsaktivis en voorsitter van die Waarheid-en-Versoeningskommissie. Hy meen dat die skade wat daardeur aangerig is, nog nie na wense herstel is nie. Dit is volgens hom beide kante van die spektrum wat mank gaan aan morele genesing wat die historiese skade van apartheid aanbetref.

Prof. Wiechers benader die saak vanuit 'n ander hoek. Vir hom gaan dit daaroor dat mense morele norme nie meer op religieuse oortuigings van sonde, skuld en 'n hoëre straf baseer nie, maar op gemeenskapsdienstighede (d.w.s. bangheid vir wat die gemeenskap sal dink) en vrees vir strafregtelike vervolging met die oortuiging dat solank jy die gereg kan ontsnap, kan jy maar morele norme oorskry.) Dit kom dus neer op die onwilligheid om verantwoordelikheid te aanvaar en 'n gesindheid van minimum waardes.

5. Is daar na u mening nuwe euwels wat ons samelewing bedreig?

Noem dit asseblief.

(Dié vraag is een na morele deformasie aan die hand van nuwe invloede wat nie voorheen bestaan het of in so 'n formaat as in die verlede bestaan het nie.)

Respondente het wisselend hierop gereageer en dit is eintlik kommerwekkend aangesien dit daarop dui dat morele verval van 'n groot omvang is. Nuwe gestaltes van fundamentalisme in verskillende religieuse sfere word genoem

sowel as die groter waarneembaarheid van ekstreme korrupsie. Vroeër was dit meer gelokaliseer en nie so blatant en groot in omvang as tans nie. Die toenemende verbruikersgees en die algemene gees van wetteloosheid, onbetrokkenheid en onverantwoordelikheid by baie mense is genoem. Die nuutheid van ewels lê nie net in hul voorkoms nie, maar in die mate en formaat waarin dit voorkom. Dinge wat vroeër nie in plek was nie, is nou nog meer uit plek uit. Prof. Landman wys daarop dat onkunde oor die gevolge van morele swak gedrag ook as 'n nuwe morele ewel beskou kan word. Die rede daarvoor is die feit dat dit mense se bewustheid van moreel verantwoordelike gedrag afstomp.

6. Hoe sien u die toekoms van ons land wat betref morele waardes?

(Hiermee word gepoog om 'n toekoms-scenario te bepaal wat waardes betref.)

Vanself gaan die morele verval nie 'n omkering beleef nie. Wat nodig is, is harde werk met toewyding. Daar moet eers 'n groot mate van welwillendheid bewerkstellig word en mense en instansies moet inkoop in die idee om ons land 'n beter plek te maak. Dit lê in die hande van gewone mense sowel as instansies soos die kerk. Die diversiteit in die verstaan van waardes moet sodanig bestuur word dat dit positief op die moreel van die gemeenskap inwerk. Daar moet gesoek word na 'n nuwe inklusiewe sosiale bestel wat nuwe inhoud aan die woord *transformasie* verleen. Tot op hede is daar baie in dié verband gedoen, daar die nader kontak met mense uit diverse agtergronde meer respek vir mekaar bewerkstellig. Diversiteit op alle vlakke is in die Handves van Menseregte in die grondwet verskans. Dit gee hoop. Tog moet dit eers op grondvlak gebeur alvorens dit waarde aan die samelewing kan toevoeg. Die verwagting bestaan dat goeie verhoudings nie net onderlinge respek impliseer nie, maar ook die ervaring van gemeenskaplike belang. Wanneer dit in die lewens van mense tuiskom, is daar hoop op 'n beter toekoms.

Prof. Strauss wys op die destruktiewe gevolg van gebrekkige morele waardes. Hy meen dat eenvoudige (nie-fundamentalistiese) morele waardes sekerheid by mense tuisbring en wys op die konstruktiewe invloed wat die kerke in dié verband kan lewer.

Prof. Wiechers voorsien dat daar in die toekoms 'n groter vervlakking in waardes gaan kom. Die positiewe daarin is die feit dat die geskiedenis uitwys dat daar eventueel na 'n korrekatief gesoek sal word. Daarom is dit nie 'n verlore stryd nie.

7. Wie is na u mening die belangrikste meningsvormers in ons land?

(Individue en instansies)

(Daar word op beïnvloeding van buite gelet en die invloed daarvan.)

Die volgende name van individue en instansies is genoem: Julius Malema, Jacob Zuma, Jonathan Jansen, Desmond Tutu, Nelson Mandela, dagblaaie, TV-sepies, die kerke en die media. 'n Ander mening is dat religieuse leiers slegs as meningsvormers 'n verskil kan maak indien hulle van kolonialisme bevry word. Waar dit by kinders kom, is die belangrikste meningvormers ouers, onderwysers en predikante afhangende van gesinne se waardes en die rolle wat aan genoemde figure toegeken word. Dieselfde argument geld eintlik vir die hele gemeenskap. Elke persoon se eie ervaringswêreld bepaal wie hy toelaat om sy menings te beïnvloed.

8. Watter invloed meen u het tradisionele godsdienste en kulture op ons algemene waardesisteem?

(Hierdie vraag fokus in op godsdienste en kulture waaroor dit eintlik in dié studie gaan.)

Die invloede wat uit tradisionele godsdienste en kulture kom, kan ten goede of ten kwade op die moreel van die samelewing inwerk. Sommige invloede is konstruktief en ander destruktief. Dan gebeur dit ook dat sekere elemente buite verband gehaal word en willens en wetens ten koste van ander afgedwing word.

Rev. Cedric Mayson lewer 'n unieke bydrae in hierdie verband. Hy onderskei tussen sewe verskillende vorme van religieuse oriëntasies waarvan die eerste ses mank gaan as gevolg van bepaalde tekortkominge waar dit kom by hul invloed op morele vlak. Die sewende, genaamd '*post-religious secular spirituality*' is volgens hom die beste oplossing vir die moraliteitskrisis waar dit kom by religieuse inspraak. Hy hou egter nie rekening met die feit dat mens ook in alle opsigte eerlik moet wees met jou eie godsdienstige oortuigings en dié van ander nie.

Prof. Wiechers erken dat tradisionele godsdienste ongetwyfeld sterk invloed op waardes en lewenstyle uitoefen, maar wys daarop dat dié godsdienste almal in 'n evolusieproses is wat in samehang met nuwe tye en omstandighede afspeel. Dit is dus nie vas en onveranderlik nie.

Tog is die meeste respondente dit eens dat die invloed van godsdiens op die samelewing positief en ten goede inwerk in die morele ontwikkeling en funksionering nie net van die aanhangers van daardie besondere godsdienste nie, maar ook van die breë gemeenskap.

9. Globalisering is 'n werklikheid van die 21st eeu. Dink u dat dit 'n nuwe wêreldkultuur tot gevolg het en in watter mate beïnvloed dit reeds ons samelewing?

(Die bedoeling is om te bepaal of daar in 'n groter mate van 'n moderne algemene moraliteit gepraat kan word.)

Globalisering laat mense op sekere vlakke en in sekere opsigte uniform dink en optree, aldus prof. Landman. Hy noem voorbeelde van popmusiek en sekere universele waardes. Na gelang globalisering toeneem, behoort dít ook toe te neem. Aan die ander kant is dit ook waar dat unieke kulture so inherent aan mense is dat eiesoortige gebruike, gewoontes en optredes nie maklik verdwyn of deur iets anders vervang word nie. Prof. Strauss wys op navorsing wat bevind het dat jongmense graag aan hul tradisionele waardes en identiteit gebind wil bly.

10. Noem 'n paar lewenswaardes wat u graag in die Suid-Afrikaanse samelewing sal wil sien funksioneer.

('n Meer positiewe uitkyk word ontlok asook menings oor insette wat gemaak kan word.)

Prof. Louise du Toit vat die meeste response in haar weergawe saam:

“Ons moet 'n meer intellektuele en meer selfstandige Suid-Afrikaanse gemeenskap kultiveer waarbinne mense vir hulleself dink en vir hulleself verantwoordelikheid neem, en ook verantwoording eis van ander, veral in leierskapsposisies. Ons samelewing moet nog genees van die apartheidskade en daarvoor moet daadwerklike pogings aangewend word. Ons moet leer om kritiek te lewer en te kan hanteer op konstruktiewe maniere. Ons moet haatspraak openbaar straf. Ons moet baie meer daadwerklik die geweld teen vroue en kinders aanspreek, omdat ons nou besig is om toekomstige generasies en totale gemeenskappe te ondermyn deur die geweld. Die waarde van leef vir iets groters as jyself moet by mense gekweek word en eng materialisme moet afgewys word. Mense moet rykdom vind in lewenskwaliteit, verhoudings, liggaamlike gesondheid en in ervarings, eerder as net in materiële goed. 'n Sekulêre of net eg menslike spirituele belewenis kan gekultiveer word as teenvoeter vir dogmatiese godsdiensoorloë en konserwatiewe sosiale agendas, en 'n terugkeer

na die rykdom en diepgang van die godsdienstige tradisies kan 'n soortgelyke rol speel (dink outydse katkisasie!)."

Die volgende waardes word deur ander bygevoeg: respek vir ander en vir alle vorme van lewe en die omgewing, gelykheid in die potensiaal van die ontwikkeling van mense, vryheid van kwalitatiewe keuses, eerlikheid, integriteit, verantwoordelikheid, aanspreeklikheid, medemenslikheid, sedelike beskerming.

Prof. Wiechers vat goed saam : "n Bevestiging van al daardie morele waardes wat beskawings deur die eeue onderskraag en verstewig het."

11. Hoedanig beskou u die rol van godsdiens in die vorming van morele waardes in die breë samelewing?

(Dié vraag wil bepaal of godsdiens as wesenlik beskou word in morele waardevorming.)

In die verlede was die invloed van godsdienste nie baie positief of van soveel waarde as wat mens sou verwag nie. Die hoë misdaadsyfer en gebrek aan morele waardes is bewys daarvan ten spyte daarvan dat verreweg die grootste deel van die bevolking met een of ander godsdiens assosieer. Dikwels word morele verantwoordelikhede op dwang en vrees gebou en dit op sigself is destruktief. Tog is dit waar dat georganiseerde godsdiens 'n sterk vormende funksie ten opsigte van mense en veral jongmense se morele waardes het. Vir baie is dit die enigste rigtinggewende faktor in hul lewens. Hoewel georganiseerde godsdiens in die afgelope tyd onder groot druk gekom het, het dit steeds 'n noodsaaklike rol om te speel. Dit is egter nie 'n geval van die herinstel van ou gebruike nie, maar eerder 'n nuwe profetiese rigtingaanduiding met die oog op die toekoms.

12. Wat is na u mening die geheim van 'n suksesvolle samelewing in Suid-Afrika in die huidige tydsgewrig en konteks?

(Dit is 'n oop vraag wat vanuit die respondent se eie morele oriëntasie beantwoord kan word.)

Sterk en eerlike leierskap wat te midde van ander velde op die morele terrein met eie voorbeeld, maar ook doelgerigte beplanning die regte koers vooruit kan loop, is van wesenlike belang. Dit berus nie net by staatkundige, politieke, ekonomiese, industriële, kulturele of godsdienstige leierskap nie, maar in 'n kombinasie daarvan. Hoewel hierdie saak redelik vaag mag voorkom, het prof. Landman die moed om dit uit te spel:

Morele leiers moet onder andere die volgende doen:

- *Die "toon" aangee;*
- *Moet etiese rolmodelle wees;*
- *Moet etiek/morele waardes eksplisiet maak;*
- *Moet morele diskoers legitimeer;*
- *Moet etiek in ander aanmoedig;*
- *Moet ander aanspreeklik hou vir die etiek van hul gedrag.*

Rev. Cedric Mayson se droom is wat hy noem "*post-religious secular-spirituality*" waar morele leiding nie vanuit bepaalde religieuse instellings kom nie, maar 'n nuwe en omvattende oriëntasie los van bestaande dogmas. Hy dink profeties daaroor.

Prof. Piet Strauss vertrou die Christelike uitgangspunt waar die mens as beeld van God geskep is en as sodanig tot sy reg moet kom in alle verhoudings.

Aartsbiskop Desmond Tutu benader die oplossing vir die moraliteitskrisis vanuit die rol wat die bevrydingsteologie in die demokratisering van Suid-Afrika gespeel het:

I believe we should be a community that welcomes the contribution of all. There are very many people who have tended to be sidelined who made wonderful contributions in the struggle against apartheid – white people, people of different colour, people of different political affiliations. Unfortunately we tend to sideline people and do not say; do you have ability, but what is your political affiliation. Those who do not belong to the 'right' part, are usually excluded. Our country can become one of the most prosperous and most secure, happy places if we encourage everyone to realise that they have a stake in the future of the country.

Sonder om by die praktyk uit te kom, meld prof. Marinus Wiechers dié faktore wat vir hom noodsaaklik is vir morele genesing:

Natuurlik al daardie faktore wat fisiese welstand sal verseker, uitwissing van armoede, siekte, onkunde, geweld en misdadigheid ensovoorts. Ten diepste, egter, 'n herstel en onderhouding van 'n sisteem van morele waardes.

5. INTERPRETASIE EN SAMEVATTING

Die waarde van 'n ondersoek soos hierdie lê daarin dat deelnemers aan die navorsing vanuit verskillende benaderings, maar ook as kundiges reageer. Daar word met ander woorde na dieselfde problematiek gekyk, maar vanuit verskillende hoeke. Al die respondente wat deelgeneem het, is gerespekteerde professionele persone wat akademies goed onderlê is en wat bewese ervaring op hul onderskeie terreine het en ook daarvoor erkenning geniet. Hulle het egter ook wyer blootstelling as hul akademiese of professionele omgewing.

Oor die benarde omstandighede wat moraliteit in ons land betref, is daar nie by een van hulle die minste twyfel nie. Verder is almal dit eens dat die situasie net gaan aanhou versleg indien daar nie drasties ingegryp gaan word nie. Wat die oorsaaklikheid van dié onbenydenswaardige werklikheid betref, is daar eenstemmigheid, maar ook verskille. Vir sommige is dit die gevolg van die geweldige diversiteit in ons samelewing en dat waardes van uiteenlopende aard net nie versoenbaar is nie. Vir ander lê dit in die politieke en maatskaplike onreg van die verlede en dat dit so indringend in mense se lewens was dat dit as't ware blywende skade in die gees van die bevolking meegebring het. Sommiges maak 'n saak daarvoor uit dat dié tendense ook internasionaal van aard is en dat ons land vanweë beter kommunikasiemedia daarin meegevoer word. Kulturele diversiteit speel ook 'n deurslaggewende rol omdat daar verskillende waardesisteme en denkwyses oor sake bestaan wat uitloop op handeling wat nie vir ander aanvaarbaar is nie. Godsdienstige diversiteit vereis respek en toleransie en loop in 'n mate uit op sekularisasie en sinkretisme. Wanneer dit sover gaan, tree onsekerheid en koersloosheid in wat meebring dat daar nie meer duidelike morele rigting bestaan nie.

Wat die oplossing van die moraliteitskrisis betref, is die oorwoë mening dat 'n drastiese ommekeer gaan plaasvind en dinge gaan regkom, nie moontlik is nie. Dit wil egter nie sê dat dit 'n hopelose saak is nie. Daar kan steeds baie aan gedoen word ten einde ons land se moreel op 'n meer aanvaarbare vlak te bring.

Almal is dit eens dat leierskap moet herstel ten opsigte van die motiewe en optredes van leiers. Korrupsie wat as een van die heel grootste probleme beskou word, moet beëindig word. Materialisme en magsug moet aangespreek word. Onbekwame en oneffektiewe leiers moet vervang word. Leiers moet opregtheid, eerlikheid en integriteit openbaar. Dit het betrekking op alle leiers.

Kerke en ander godsdienstige instellings het 'n deurslaggewende invloed om uit te oefen. Al het die aansien en rol van godsdienste en godsdienstige leiers negatief verander, het hulle nog baie geleenthede om vanuit hul besondere godsdienstige agtergronde in te speel in die morele mondering van baie mense en van die land as sodanig.

Omdat Suid-Afrika vanweë diversiteit oor 'n komplekse samelewing beskik, sit daar baie waarde in die soeke en nastreef van 'n eenheidsideaal waar dit by morele waardes kom. Vir sommiges sal die idee van 'n sogenaamde 'post-religious secular spirituality' dalk vreemd klink, maar indien dié gedagte met die nodige religieuse insig en verantwoordelikheid tot 'n werkbare model ontwikkel kan word, mag dit moontlik 'n volhoubare oplossing vir die moraliteitsprobleem bied.

HOOFTUK 6

DIE ONTWIKKELING VAN 'N NUWE MORELE BEWUSSYN

1. INLEIDING

Dié hoofstuk wil by die moontlikheid van 'n nuwe morele bewussyn uitkom. Eerstens word gekyk na die noodsaak daarvan in die lig van huidige omstandighede. Onlangse misdaadstatistiek in Suid-Afrika help mee om die morele krisis in die land te interpreteer. Daar is ook ander faktore soos tradisionele persepsies, leierskapsinisiatiewe, die invloed van meningvormers, samelewingskonsepte en internasionale kragte. Ten slotte kom die saak van individuele en kommunale

verantwoordelikheid aan die orde. Hierdie hoofstuk bespreek die mening dat daar in Suid-Afrika die verwagting bestaan en ook steeds aan die ontwikkel is vir 'n nuwe gees van morele verantwoordelikheid en gedrag. Daar word van die insigte van respondente gebruik gemaak om by standpunte en idees uit te kom of dit te staaf. (Sien Hoofstuk 5 sowel as die addendum waar hul bydraes volledig weergegee word.)

Enkele opmerkings met betrekking tot die verskynsel van moraliteit verdien om hier gemaak te word.

Wanneer enige samelewing se moraliteit beoordeel word, moet daar vooraf besin word oor die invalshoek van die benadering. Paul Diener tref die onderskeid tussen religieuse en filosofiese uitgangspunte (Diener, 1997:20-43). In beide gevalle gaan moraliteit oor menslike gedrag. Om moreel te dink en op te tree, beteken om in die ware sin van die woord mens te wees. Alle mense is morele wesens. 'n Teologiese benadering veronderstel egter dat morele gedrag geskoei word op waardes en beginsels vanuit bepaalde bronne wat deur betrokke

religieuse tradisies as normatief beskou word. In ons huidige tydsgewrig speel die herinterpretasie van religie 'n groot rol. Dit beteken dat daar moreel nie noodwendig vanuit tradisionele godsdienstige gedragspatrone gedink word nie, maar dat daar kreatief vanuit nuwe insigte gedink word ten einde by 'n betekenisvolle en aanvaarbare godsdienstige lewenstyl uit te kom.

Die meeste godsdienswetenskaplike denkers oor moraliteit is dit egter eens dat daar oor 'n lang tyd sterk invloed vanuit die antieke Griekse en Romeinse beskawings sowel as die Judaïsme en die Christelike religie op die hele wêreldbevolking oorgegaan het. (Kekes, 1993:23) Histories het die Mosaïese etiek nie net die volk Israel betrek nie, maar ook omliggende volke én in 'n groot mate die hele destydse bewoonde Midde-Ooste. Dit geld ook vir die invloed wat van Joodse profete so vroeg as 8 eeue v.C. uitgegaan het. Die *Qur-an* wat volgens Islam oorlewering profesieë wat aan Mohammed geopenbaar is bevat, het 'n ingrypende morele greep op Moslem gemeenskappe regoor die wêreld. Binne die Moslem gemeenskap is daar dan weer kleiner groepe wat dié morele voorskrifte nie almal eenders interpreteer nie. Dieselfde geld vir volgelinge van die Hindoe geloof wat op grond van die *vedas* uit 2500 v.C. steeds hul morele denke en handeling oriënteer. Die strewe na verligting (*enlightenment*) deur Boeddhiste gaan hand aan hand met leringe van Siddhartha Gautama (563-483 v.C.). Al die ander kleiner godsdienste van die wêreld handhaaf morele kodes wat hul oorsprong ver in die verlede het. In hulle boek, *How to live well : Ethics in the World's Religions*, onderskei Denise en John Carmody vier belangrike areas waarmee al die bekende godsdienste van die wêreld saamstem dat dit wesenlik is vanuit hul onderskeie morele interpretasies: familielewe, arbeid, sosiale geregtigheid en die natuur.

Wanneer daar vanuit tradisionele wêreldgodsdienste se perspektiewe oor moraliteit gedink word, gaan dit oor bepaalde omskrewe vastighede wat *ideale*

genoem kan word. Oor die belangrikste aangeleenthede stem die verskillende godsdienste in breë trekke met mekaar saam.

Dit is egter nie net suiwer godsdienstige oortuigings wat morele gedragskodes vorm nie. Die volgende aanhaling wil lig op dié stelling werp:

Looking at the heart or essence of each particular religion prepares us for looking at religious ethics. In this attempt I am guided by John Hick's view of religion as "a cultural-conditioned response to an ultimate, transcendental reality". The question as to whether these religions are the fruit of a divine revelation is avoided here, for it seems clear that even if revelation is present within a religion, the responses to revelation are at least partially influenced by cultural factors.

(Diener, 1997:11)

Hierdie opmerking maak dit duidelik dat morele raamwerke nie slegs op godsdienstige openbarings of oortuigings gegrond word nie, maar dat onderskeie kulturele elemente ook invloede uitoefen ten einde moreel aanvaarbare gedrag te help vorm. Diener hanteer juis die komplekse verhouding tussen godsdiens en kultuur en is van mening dat dit nie losstaande aangeleenthede is nie, maar ook nie in alle opsigte ineengestremel nie. Wat sekere sake betref, is 'n onderskeid duidelik, maar by ander nié. Verder onderskei hy tussen ideale en praktyke.

Baie konflikte is eerder die uitvloeisel van verskille ten opsigte van *praktyke* (practices) as dié van *ideale* (ideals). (Diener, 1997:20-43)

2. DIE NOODSAAK VAN 'N NUWE MORELE BEWUSSYN

2.1 MORALITEIT EN IMMORALITEIT

Daar is reeds verskeie kere daarop gewys dat moraliteit oor die gedrag van mense gaan. Gemeenskappe funksioneer aan die hand van waardes wat vir almal wat daaraan deel het, aanvaarbaar moet wees. Waardes gee inhoud aan die wyses waarop mense met mekaar omgaan en saamleef. Dit het betrekking op die breë gemeenskap sowel as kleiner gemeenskappe waar elke individu op grond van gedeelde waardesisteme 'n morele bewussyn en verantwoordelikhede behoort te hê. Dit is die raamwerk waaruit hy moet dink en optree. Sodanig gee hy betekenis aan die groter geheel waaraan hy deel het.

Daar kan ook gepraat word van 'n 'minimum etiese kode' waaroor alle mense en gemeenskappe beskik en wat deur almal aanvaar word as die basiese morele standaard waarvolgens mense leef. Ten opsigte daarvan kan 'n mens dus eties korrek of eties nie-korrek optree. Dit is byvoorbeeld ondenkbaar dat daar 'n gemeenskap bestaan waar iemand wederregtelik 'n ander mag doodmaak. Tog gebeur dit dat sommige mense ander doodmaak. Hierdie verskynsel van basiese onaanvaarbare gedrag bevestig die voorkoms van immoraliteit in alle samelewings. Dit dui daarop dat daar nie so iets soos absolute moraliteit bestaan nie. Morele gedrag staan relatief ten opsigte van aanvaarbare norme. Bujo stem saam met Rainer Frost wanneer hy die algemene menslike belewenis sien as die bron van morele denke ongeag kulturele of godsdienstige verskille. Volgens hom kom moraliteit nooit in 'n enkelvoudige suiwer vorm voor nie. Dit is hierdie eienskap van menswees wat die verskynsel van moraliteit so uiters relatief laat voorkom. (Bujo, 2001: 9)

2.2 MORALITEITSKRISIS

In 'n artikel in die teologiese tydskrif *Skrif en Kerk* (Jaargang 20/1) van 1999 skryf professor Etienne de Villiers van die Departement Dogmatiek en Christelike Etiek aan die Universiteit van Pretoria die volgende oor moraliteit in Suid-Afrika:

Dat ons samelewing hom in 'n ernstige morele krisis bevind, het oor die afgelope jare steeds duideliker geword. Witboordjiemisdade soos bedrog en korrupsie kom steeds meer voor. Opvallend was ook die toename in geweldsmisdade: moord, aanranding, skaking, gewapende roof en verkragting. Hierdie misdade het wye nuusdekking geniet en het ongetwyfeld 'n negatiewe uitwerking op die gewone burger se veiligheidsgevoel gehad. Dit het egter ook die toerismebedryf ernstig gestrem.

Die morele krisis kan waarskynlik aan 'n samespel van faktore uit die verlede en in die hede toegeskryf word. Die ontwrigting van die gesinslewe deur die trekarbeidstelsel, die kultuur van geweld wat in swart woonbuurtes ontwikkel het in die stryd teen die vorige regering, die morele afstomping by deelnemers aan die stryd wat ter wille van 'n "groter saak" bereid was om morele grense te oorskry deur te moor en te martel, is almal faktore uit die verlede wat tot die krisis bydra. Die algemene onsekerheid wat gepaard gaan met 'n oorgangstyd, die feit dat werkloosheid sedert 1994 eerder toe- as afgeneem het, 'n mentaliteit van vat wat jy kan, terwyl daar nog iets is om te vat, die vrye beskikbaarheid van wapens en die groeiende invloed van misdaadsindikate is weer faktore in die huidige samelewing wat tot die morele krisis bydra.

Prof. De Villiers tipeer die morele toestand in die land as kritiek. Die kommerwekkend hoë insidensie van kriminaliteit word deur hom as motivering

gebruik wanneer hy op die morele verval gedurende die einde van die vorige eeu wys.

Tien jaar later lyk die misdaadtoneel in Suid-Afrika só:

**CRIME INFORMATION MANAGEMENT
SOUTH AFRICAN POLICE SERVICE**

CRIME IN THE RSA FROM APRIL TO MARCH: 2003/2004 - 2008/2009

CRIME CATEGORY	April 2003 to March 2004.	April 2004 to March 2005.	April 2005 to March 2006.	April 2006 to March 2007.	April 2007 to March 2008.	April 2008 to March 2009.
CONTACT CRIME (CRIME AGAINST THE PERSON)						
Murder	19,824	18,793	18,545	19,202	18,487	18,148
Attempted murder	30,076	24,516	20,553	20,142	18,795	18,298
Total sexual crimes	66,079	69,117	68,076	65,201	63,818	70,514
Assault with the intent to inflict grievous bodily harm	260,082	249,369	226,942	218,030	210,104	203,777
Common assault	280,942	267,857	227,553	210,057	198,049	192,838
Robbery with aggravating circumstances	133,658	126,789	119,726	126,558	118,312	121,392
Common robbery	95,551	90,825	74,723	71,156	64,985	59,232
CONTACT RELATED CRIME						
Arson	8,806	8,184	7,622	7,858	7,396	6,846
Malicious damage to premises	158,247	150,785	144,265	143,336	136,968	134,261
PROPERTY RELATED CRIME						
Burglary at business premises	64,629	56,048	54,367	58,438	62,995	70,009
Burglary at residential premises	299,290	276,164	262,535	249,665	237,853	246,616
Theft of motor vehicle and motorcycle	88,144	83,857	85,964	86,298	80,226	75,968
Theft out of or from motor vehicle	171,982	148,512	139,090	124,029	111,661	109,548
CRIME HEAVELY DEPENDENT ON POLICE ACTION FOR DETECTION						
Stock-theft	41,273	32,675	28,742	28,828	28,778	30,043
Illegal possession of firearms and ammunition	16,839	15,497	13,453	14,354	13,476	14,045
Drug-related crime	62,689	84,001	95,690	104,689	109,134	117,172
Driving under the influence of alcohol or drugs	24,886	29,927	33,116	38,261	48,405	56,165
OTHER SERIOUS CRIME						

All theft not mentioned elsewhere	606,460	536,281	432,629	415,163	395,296	394,124
Commercial crime	55,869	53,931	54,214	61,690	65,286	77,474
Shoplifting	71,888	66,525	64,491	65,489	66,992	80,773
SUBCATEGORIES OF AGGRAVATED ROBBERY FORMING PART OF AGGRAVATED ROBBERY ABOVE						
Carjacking	13,793	12,434	12,825	13,599	14,201	14,915
Truck hijacking	901	930	829	892	1,245	1,437
Robbery at business premises	3,677	3,320	4,387	6,689	9,862	13,920
Robbery at residential premises	9351	9,391	10,173	12,761	14,481	18,438
OTHER CRIME CATEGORIES						
Culpable homicide	11,096	11,995	12,415	12,871	13,184	12,571
Public violence	979	974	1,044	1,023	895	1500
Crimes in injuria	59,908	55,929	44,512	36,747	33,064	30,355
Neglected and ill-treatment of children	6,504	5,568	4,828	4,258	4,106	4,034
Kidnapping	3,004	2,618	2,320	2,345	2,323	2,535

Bogenoemde amptelike statistiek is op 24 September 2009 deur die Minister van Veiligheid en Sekuriteit, mnr. Charles Nqakula bekend gemaak. Hoewel misdaad in sommige kategorieë gedaal het, is dit kommerwekkend dat geweldsmisdade oor die algemeen drasties toegeneem het. Die grootste styging was dié ten opsigte van gewelddadige roof in residensiële gebiede.

Die volgende kommentaar som die mening van baie Suid-Afrikaners sowel as kenners op die gebied van misdaad goed op:

South Africa's efforts to fight its high crime rate are "not working", says one of the country's leading experts, Dr. Johan Burger, a senior researcher at the Institute for Strategic Studies. He said the high crime statistics released by the government this week bore testament to the fact.

"The main message from the crime statistics is that whatever we are

doing is definitely not working," he said. "In fact, in most of the crime areas - especially the violent crime areas - the situation looks worse. We are extremely happy that the murder rate, the attempted murder rate and so on continues its downward trend, but even the downward trend is not something to be absolutely content with."

Burger said South Africa's murder rate of 37 per 100 000 people could not compare to that in most developed countries, where it was less than two per 100 000.

(Independent Online: 24 September 2009)

In 'n persverklaring op die nuusbuletin van 26 September 2009 op nasionale televisie het president Jacob Zuma erken dat misdaad in Suid-Afrika hand uitgeruk het ten spyte van pogings van die regering om dit hok te slaan. Hy het 'n beroep op die publiek gedoen om met die Suid-Afrikaanse Polisie saam te werk ten einde misdaad meer effektief te bestry. Hyself was van beweerde korruptiewe gedrag strafregtelik aangekla, maar die aanklagte is kort voor die 2009 verkiesing teruggetrek. Die voormalige kommissaris van die Suid-Afrikaanse Polisie staan tans tereg op soortgelyke aanklagte teen hom. Dié omstandighede is vir baie landsburgers ontstellend en skaad ook die beeld van die land na buite.

Die hoë voorkoms van misdaad word as 'n substansiële motivering aangebied deur persone wat reeds uit Suid-Afrika geëmigreer het of beoog om dit te doen:

According to a recent survey by global market research company, Synovate, 20% of South Africans are definitely planning on emigrating or seriously considering it.

"This is not really a surprise," states Jake Orpen, Group Client Services Director at Synovate. "South Africans are not in the best frame of mind lately, due to the obvious political uncertainty, economic instability and

electricity problems ! Synovate's aim was to quantify the current threat of emigration.”

The option to emigrate is most popular amongst young and middle-aged South Africans (18-44 years), which is concerning because this age group represents South Africa's current and future skills set.

When looking at the motivations for considering emigration, the overriding pull is business and employment opportunities (88%); while violence, crime and corruption is the key push factor (55%). Itchy feet and the desire to explore a new country and experience different cultures were also cited by more than a third of those considering emigration. Other push factors mentioned were South Africa's volatile economy and the cost of living (19%), government problems (13%) and infrastructural concerns (6%). Family reasons (14%) such as joining extended family abroad and better education for children were also mentioned.

(Synovative News: May 2008)

Wanneer die hoë insidensie van geweld, misdaad en korrupsie as hoogste motivering aangegee word waarom baie mense nie meer in Suid-Afrika wil woon nie, kan dit tereg as betekenisvolle aanduider van die moraliteitskrisis in die land beskou word.

Dit is reeds algemene kennis dat niemand, ongeag ras, sosio-ekonomiese groep, woonplek of watter ander omstandighede ook al van misdaad gevrywaar is nie. Dit kom oral voor. Die sekuriteitsindustrie is tans een van die sterkstes en ook van die grootste werkgewers in die land te danke aan die enorme omvang van misdaad. Hoewel Suid-Afrika uit 'n ekonomiese oogpunt en vanweë 'n groot verskeidenheid van besondere besienswaardighede 'n aanloklike toerismebestemming is, het die groot voorkoms van misdaad 'n verlamme

uitwerking op dié bedryf. Kaapstad is onlangs as een van die tien beste toerismebestemmings ter wêreld uitgewys, maar ook as een van die stede met die meeste misdaad. Vanweë sy strategiese ligging sowel as die groot voorkoms van korrupsie en gewetenloosheid is Suid-Afrika die grootste deurgangstroete vir wêreldwye dwelmhandel.

Die internasionaal gerespekteerde kriminoloog Janine Rauch, tans projekteur in navorsing by die *Commonwealth Human Rights Initiative* in New Delhi, spreek haar soos volg uit oor die situasie in Suid-Afrika:

There appears to be some consensus that there is a moral crisis in South Africa. Politicians, religious leaders and social commentators have all spoken about the breakdown in morality. The most commonly cited evidence of the crisis is crime – specially crimes involving violence or those which involve citizens avoiding their basic duties and obligations to the state or to each other. The link between crime and moral breakdown is a very old one in social theory, pre-dating modern Western sociology, but most famously espoused by the French sociologist Emile Durkheim at the turn of the 19th century, and then by 1930's American sociologist Merton, in their theories of *anomie* or 'normlessness'. Durkheim described social systems of moral regulation as being in a critical or chronic state, near collapse, with severe consequences for individuals.

(Rauch, 2005:9)

Sy haal Durkheim aan wat daarop wys dat mense en groepe mense se morele oriëntasie deur hul eie aspirasies, ander se opinies en 'n kollektiewe bewussyn gevorm word. Wanneer gemeenskappe deur drastiese veranderinge of traumas gaan, mag dit gebeur dat hulle nie meer hul ambisies deur 'n effektiewe sosiale orde kan laat realiseer nie. Dit is dan wanneer *anomie* volgens hom intree.

2.3 MEER AS MISDADIGHEID

Moraliteit as sodanig is moeilik meetbaar. Eintlik is dit net in omstandighede waar moreel onaanvaarbare gedrag aan die hand van regspleging omskryf kan word waar daar van die graad van intensiteit daarvan kennis geneem kan word. Die hoë voorkoms van misdaad is wel 'n aanduiding van 'n samelewing se morele toestand, maar is geen definisie of wetenskaplike meetinstrument daarvan nie. Daarbenewens dui misdaadstatistiek slegs op aangemelde gevalle. Hoeveel voorvalle van gruwelike misdaad vind nie plaas, maar word nooit aangemeld nie? Morele gedrag, aanvaarbaar óf onaanvaarbaar, begin myns insiens egter in die hart van die mens. Dit is 'n bewuste óf onbewuste keuse wat gemaak word en hou verband met talle faktore wat op individue en groepe inwerk en wat uiteindelik hul gedrag bepaal. Die volgende aanhaling van Van Niekerk bevestig dié mening:

Statistics concerning violent crimes such as murder, rape and housebreaking may cause us to forget that the crime problem is part of a larger moral problem within our country. The spiralling crime rate must also be viewed in relation to the wider issue of morality and corruption. Corruption takes many forms. These include so-called white collar crime (e.g. theft within government departments or private business) as well as the involvement of the police in crime and corruption. Corruption also includes all forms of fraud, the failure to do one's work properly, greed, inefficiency and indifference on the part of the public at large.

(Kretzschmar & Hulley, 1998:2)

Waar dit kom by die hoë insidensie van korruptheid in die Suid-Afrikaanse samelewing, skryf emeritus aartsbiskop Desmond Tutu die tendens grootliks toe

aan die nalatenskap van apartheid. Hy verwys na die onderdrukkers en die onderdruktes. Laasgenoemde is sodanig in hul menswaardigheid gekrenk dat hulle ter wille van oorlewing en as teenreaksie teen die sisteem, moreel onaanvaarbaar optree. Eersgenoemde is ewenwel in hul menswaardigheid aangetas deur die skuldgevoelens wat hulle saamdra. Aartsbiskop Tutu gebruik in sy respons die term "*burden of guilt*". Dit kom daarop neer dat selfs diegene wat aan die uitdeeltant van sosiale ongeregtheid staan, vanweë hulle skuldgevoelens, op hulle beurt die grense van behoorlike morele gedrag oorskry. Vandaar die algemene gees van korrupsie en vergrype in die land, volgens die aartsbiskop. Dié mening sluit aan by die teorie van Durkheim dat sosiale ontwrigting maklik tot morele verval kan lei.

Verskeidenheid ten opsigte van die belewenis van waardes lei soms ook tot verwarring. Een van die navorsingsrespondente, prof. Willem Landman, merk in sy reaksie op 'n vraag oor die verskynsel van diversiteit en moraliteit soos volg op:

Dis nie soseer dat ons verskillende waardes het nie, maar ons kleur hulle verskillend in, gee aan hulle verskillende interpretasies en aksente. Een voorbeeld. Aanspreeklikheid is 'n waarde wat waarskynlik universeel, en ook onder alle groepe in ons land, erken word. In die meer Westerse of individualistiese gemeenskap is die neiging om aanspreeklikheid meer direk toe te pas of af te dwing. In die meer tradisionele of "communitarian" gemeenskap is die neiging om gebrek aan aanspreeklikheid meer te vergewe, om meer kans op verbetering te gee, om nie solidariteit te skaad deur individue af te sny van die gemeenskap nie.

Hier gaan dit nie oor misdadigheid nie, maar verskille in morele denksisteme wat spanning en konflik kan skep en selfs bydraend tot die moraliteitskrisis kan inwerk.

Mense doen eenvoudig nie almal dinge op dieselfde wyse nie. Wat vir die een reg is, is nie noodwendig vir die ander reg nie.

2.4 VERANDERDE SAMELEWINGSOPSET

Kolonialisasie gedurende die 17de, 18de en 19de eeue het die Westerse beskawing na Afrika gebring. Van meet af het die koloniste in Suid-Afrika politieke oorheers en is die inheemse bevolkingsgroepe aan Westerse denke uitgelewer. Een van die kritiese areas was dié van grondbesit. Botsende konsepte ten opsigte hiervan het noodwendig tot konflik gelei. Ander belange wat moeilik versoenbaar was tussen Westerse en Afrika denke was godsdiens, regspleging, huwelike, arbeidsetiek, onderrig, tegnologie, sosiale aangeleenthede, en so meer. Tog het die Europese model al hoe meer veld gewen aangesien die politieke, strategiese en militêre mag in die koloniste se hande was hetsy Nederlands, Brits en later ook dié van die twee Boererepublieke in die Noorde. Uniewording in 1910 en Republiekwording in 1961 met die gepaardgaande ontwikkeling van apartheid sedert 1948 het die skaal nog steeds in Westerse guns laat swaai. Morele besinning was op die Christelik-Westerse lees geskoei wat beteken dat tipiese Afrika moraliteit nie wat die breë gemeenskap betref, tuisgekome het nie. Dit het voortgeduur tot 1994 toe demokrasie in Suid-Afrika 'n realiteit geword het. Die voorafgaande 'struggle' wat onder andere op militêre vlak bedryf is, het 'n gees van opstand, weerstand en geweld ontketen. Die nuutgevonde vryheid het op sy beurt 'n tydperk van euforie ingelui. 'n Algemene ingesteldheid op materialisme het gevolg wat korrupsie, nepotisme, bandeloosheid en geweld in die hand gewerk het. Mense is meer individualisties, selfgesentreerd en egoïsties. Selfs die tipiese Afrika lewensbeskouing van *ubuntu* wat op die welwese van die gemeenskap fokus, kon dié tendens nie verhinder nie. Die kloof tussen ryk het arm het, anders as verwag, al hoe groter geword en meer klem op die verskille tussen sosio-ekonomiese klasse laat val.

Ná 1994 was daar nie meer gedwonge groepsgebiede nie. Skole, hospitale en openbare plekke en geriewe is vir almal oopgestel en werkreservering op grond van ras en geslag is afgeskaf. Die buiteland het positief daarop gereageer en sanksies met betrekking tot handel, sportdeelname en oor-en-weer-beweging van mense is gedereguleer. Mense uit die onderskeie diverse groepe wat eens in 'n groot mate van mekaar geïsoleer was, is al hoe meer aan mekaar blootgestel. Woon- en werksomgewings het drasties verander wat betref die samestelling van gemeenskappe. Die snel ontwikkelende elektroniese kommunikasiemedie wat tot almal se beskikking geraak het, het die afstand tussen mense verder vernou. Suid-Afrika het 'n tyd van ekonomiese welvaart beleef. Dit is deels toe te skryf aan nuwe plaaslike geleenthede en inisiatiewe, maar ook aan geld wat van die groter en sterk wêreldekonomie die land ingestroom het. Tegnologiese ontwikkeling en gevolglike industriële groei het baie werksgeleenthede gebied en die algemene koopkrag het gebloom. Dit het die markomgewing laat gedy en krediet was vrylik beskikbaar. Mense het hulleself behoorlik in die skuld gedompel ten einde mee te doen aan 'n uitspattige lewenstyl. 'n Vrugbare basis vir morele agteruitgang is hierdeur geskep. Godsdienstige vervlakking het ingetree en mense het meer op hul persoonlike behoeftes gefokus as op dit wat goed en reg is. Tradisionele kerke en ander godsdienstige instellings oor die hele religieuse spektrum moes ruimte maak vir mensgesentreerde bedienings en instellings waar daar nie vaste norme geld nie.

Die uitgediende en oorwonne apartheidsstelsel moes vanweë die onbeholpe toepassing van regstellende aksie plek maak vir wat deur sommige genoem word: *nieu-apartheid*. In bepaalde gevalle is kundiges onregmatig uit diens gestel en vervang deur onbekwame persone. Hierin het nepotisme en korrupsie 'n merkbare rol gespeel. Die gevolg daarvan was nie net oneffektiewe lewering van goedere en dienste nie, maar ook 'n gevoel van weersin, mislukking, aggressie, vyandigheid en teleurstelling. Baie mense het hulleself uitgerangeer en in 'n emosionele vakuum gevoel. Dit het 'n verlamme uitwerking op

gemeenskapsbetrokkenheid en bring soms die gevolg mee van koers- en wetteloosheid. Voordeeltrekkers van dié nuwe wêreld maak hulle op hul beurt weer skuldig aan 'n meerderwaardige houding en traak-my-nie-agtigheid. Dit het eweneens onbetrokkenheid by die gemeenskap en die belange van ander tot gevolg.

2.5 OPROEP UIT TALLE OORDE

Genoemde moraliteitskrisis wek nie net kommer by talle lede van die breë gemeenskap nie, maar roep ernstig om morele herstel. Die groot voorkoms van moreel onaanvaarbare gedrag het noodwendig wantroue en agterdog tot gevolg. Mense word teleurgestel in hul verwagtings en raak bekommerd oor hul toekoms en dié van hul nageslag. Soos reeds by 2.2 aangetoon, word die moraliteitskrisis en gevolglike hoë voorkoms van misdaad telkens deur persone wat emigreer as substansiële rede vir hul besluite vermeld. Ter plaatse is daar gereelde verslaggewing in die media oor onreg en korrupsie. Morele agteruitgang het al sodanige afmetings aangeneem dat ernstige misdrywe soos moord en gewapende roof dikwels nie eens meer vermeld word nie. Tog speel die media steeds 'n belangrike rol in die bewusmaking van aangeleenthede en tendense wat in belang van die gemeenskap is. Etiese kwessies trek altyd aandag veral omdat dit gewoonlik sensasioneel van aard is.

Openbare druk was só intens op die regering om misdaadstatistieke wat eers verbloem was, bekend te maak dat daar uiteindelik voor geswig is. In die kantore van talle groot maatskappye hang die betrokke maatskappy se etiese gedragskode geraam teen die muur om werknemers en kliënte bewus te maak van die interne poging om die maatskappy op 'n moreel gesonde pad te plaas. Daar word van werknemers en voornemende werknemers verwag om dié kodes te onderskryf en daarvolgens te presteer. Ontevredenheid met swak gehalte dienslewering deur plaaslike owerhede lei van tyd tot tyd tot gewelddadige optrede deur veral lede

van vooraf benadeelde gemeenskappe. Soms herinner dit aan die aggressie waarmee hulle eens teen die vorige politieke bedeling opgetree het. Die wyse waarop protes aangeteken word, is netso onaanvaarbaar as die saak waarteen geprotesteer word. Tog spreek dit die onderliggende probleem van onregmatige posbeksleërs deur onbevoegde amptenare en selfverryking van sommige hooggeplaastes aan. Dit op sigself is weer 'n simptome van die misbruik van mag en posisie.

Die algemene verkiesing van 2009 is voorafgegaan deur die stigting van verskeie nuwe politieke partye, sommige met 'n religieuse inslag. Baie van die verkiesingspraatjies en -beloftes het op morele kwessies gefokus ten einde die ontevrede publiek se stemme te lok. Die boodskap wat vandaar uitgegaan het, moes eventueel by die regerende party en die regering as sodanig tuiskom. Ten minste moes daarvan kennis geneem word met die verwagting dat die kwessies ter sake op die een of ander wyse aangespreek sou word.

Die gemeenskap verwag dat daar op die kerk en ander godsdienstige instellings 'n morele verantwoordelikheid rus in dié sin dat die getuienis wat moet uitgaan, rigtinggewend ten opsigte van algemene lewenspraktyke moet wees. Dit geld nie net ten opsigte van persone wat op die een of ander wyse tot 'n bepaalde godsdiens verbind is nie, maar ook van die breë publiek. Dit is dus gepas en noodsaaklik dat godsdienstige instellings profetiese stemme sal laat hoor met betrekking tot etiese kwessies. Dit geskied by wyse van amptelike standpuntname, verklarings, dialoog en bepaalde projekte. Kerke, interkerklike organisasies en ander religieuse instellings identifiseer en organiseer programme ten opsigte van morele opbou en herstel. Bewusmakingsveldtogte en opleiding op terreine soos gesinsgeweld, seksuele vergryp en MIV/Vigs vind deurlopend plaas. Al is die vertrekpunt op die besondere instansies se teologiese of filosofiese basisse geskoei, is die uitkomstige gemeenskaplik. Hoewel diversiteit in terme van

godsdien en kultuur gehandhaaf word, word gedeelde ideale en doelwitte nagestreef.

Suid-Afrika neem deel aan die wêreld ekonomie waar dit 'n rolspeler en kompeteerder is. Om hieraan te voldoen, moet daar op aanvaarbare wyses sake gedoen word en moet die interne beleid en sake-etiek ook in plek wees. Internasionaal word daar druk en kontrole op die land uitgeoefen nie net wat sake-etiek betref nie, maar ook wat die algemene moraliteit in die land betref. Isolاسie met betrekking tot internasionale handelsbetrekkinge en selfs sport tydens die apartheid era het aan Suid-Afrika eerstepandse ervaring verleen ten opsigte van morele aanvaarbaarheid op internasionale front. In die huidige tydsgewrig, ná apartheid is 'n hoë etiese standaard nog netso belangrik. Wanneer nou terugskouend ingesien word dat die apartheidbeleid ten diepste 'n eties onaanvaarbare wyse van die hantering van diversiteit was, moet die duur les geleer word dat diversiteit besondere morele eise aan 'n land en sy mense stel. Daar moet seker gemaak word dat die foute wat in die verlede gemaak is, nie herhaal word nie.

2.6 AKSIESTAPPE GENEEM TEN EINDE DIE MORALITEITSKRISIS AAN TE SPREEK

Omdat moraliteit altyd en in alle gemeenskappe in mindere of meerdere mate problematiek oplewer, is verskeie instansies op 'n deurlopende grondslag daarmee besig.

Regerings- én nieregeringsorganisasies het ten regte op die onlangse en huidige morele verval in die land begin reageer. Eersgenoemde het in 1996 na aanleiding van die al groter wordende misdaadprobleem die *National Crime Prevention Strategy* (NCPS) in die lewe geroep. Van meet af is besef dat, hoewel dit die oogmerk was om misdaad te beperk, dit oor 'n veel omvattender probleem,

naamlik morele verval en disintegrasie gaan. Die volgende aanhaling uit dié organisasie se beleidsdokument kom hier ter sprake:

The transition to democracy has understandably served to emphasise new freedoms in the South African society, in the absence of adequately engaging with residual cultures of violence and intolerance, and frequently failing to anticipate the expectations or sense of entitlement associated with these new-found freedoms. The necessary culture-change is a slow and gradual process and demands a targeted focus on the development of the norms and values needed to underpin any orderly democratic society.

In sy poging om misdaad te bekamp, het die NCPS vier fokusareas geïdentifiseer waarvan die belangrikste sekerlik dié ten opsigte van openbare waardes en opvoeding is – ‘with the intention of tackling the prevailing moral climate within communities’ (Rauch, 2005:12). Volgens Rauch was dié inisiatief nie volhoubaar nie weens gebrek aan kundige bestuur en samewerking tussen rolspelers.

Die Mandela regering van die negentigerjare het gou ná die inwerkingstelling van die nuwe demokrasie kennis geneem van grootskaalse morele verval in die land. Hieruit is die sogenaamde *moral regeneration initiative* gebore. Later het mnr. Mandela se opvolger, mnr. Thabo Mbeki dié inisiatief verder gepromoveer en aan sy adjunk, mnr. Jacob Zuma toevertrou.

The origins of the moral regeneration initiative date back to a meeting between then-President Nelson Mandela and key South African religious leaders in June 1997. At that meeting, Mandela described the ‘spiritual malaise’ underpinning the crime problem as “a lack of good spirit, as pessimism, or lack of hope and faith. And from it emerge the problems of greed and cruelty, of laziness and egotism, of personal and family failure.

It both helps fuel the problems of crime and corruption and hinders our efforts to deal with them". Mandela then called on religious leaders to get actively involved in a campaign, subsequently to become the moral regeneration initiative.

(Rauch, 2005:5)

Met bogenoemde agtergrond en 'n groot mate van paniek oor die hoë voorkoms van kinderverkragting en -molestering en seksuele geweld voor en gedurende 2002 is die *Moral Regeneration Movement* as 'n nie-winsgewende, nieregerings-organisasie (NGO) gestig. Die motief vir die stigting en ontwikkeling van so 'n beweging was beide om misdaad te bekamp en nasiebou in 'n diverse samelewing te stimuleer. Die verwagting dat dié inisiatief 'n merkbare ommeswaai in die gees van die land teweeg sou bring, is egter beskaam. Weereens het swak bestuur en 'n gebrek aan samewerking met staatsdepartemente en ander rolspelers die onderneming grootliks laat misluk. Die ontkenning van die president jeens die HIV probleem asook die aanklagte van korrupsie teen mnr. Zuma, die destydse adjunk-president en aangestelde bewaker oor moraliteit in die land het verder bygedra tot die onvermoë om die morele krisis effektief aan te spreek.

Morele opbou is wat sommige gestaltes daarvan betref meer religieus van aard, maar in ander adem dit 'n sterk Afrika-nasionalistiese ideologie. Vanweë die groot mate van toleransie ten opsigte van diversiteit wat eie is aan die Suid-Afrikaanse diverse samelewing, het die soeke na morele herstel tog behoue gebly en hoog op 'n verskeidenheid uiteenlopende belangegroepes se agendas gebly – konserwatiewe godsdienstige groepe, die sakegemeenskap, politieke partye, regeringsorganisasies en intellektueles. Dit is die bewys daarvan dat belangrike morele rolspelers steeds die moed van hul oortuiging het om die morele onsekerheid en wanorde sodanig aan te spreek dat daar drastiese veranderings verwag kan word. In haar reaksie op die vraag na die toekoms in terme van morele waardes, spreek prof. Louise du Toit die verwagting uit dat daar hoop is

vir 'n openbare bedeling wat meer verantwoordbaar en aanspreeklik is teenoor die gewone mense. Sy meen dat dit egter ook die taak van gewone mense en miskien ook opposisiepartye, kerk- en ander siviele leiers, openbare intellektuele, ensovoorts is.

Die uitdaging bestaan steeds: of die ideologiese veldtog van morele herstel enige betekenisvolle resultate gaan oplewer ten opsigte van die daarstel en versterking van die sosiale onderbou (sogenaamde "*social fabric*") in 'n diverse samelewing. (Rauch, 2005:7).

2.7 DINAMIKA IN MORALITEIT

Waardes en norme bly nie vir altyd dieselfde nie. Selfs in geslote geloofsgemeenskappe soos die Christelike of Moslem geloofsgemeenskappe waar daar van 'n eksterne normatiewe bron (Die Bybel; die Qurān) gebruik gemaak word om 'n etiese raamwerk daar te stel, is daar ontwikkeling en verandering. Die hermeneutiese uitgangspunte waarmee mense die bronne hanteer sowel as nuwe omstandighede bewerkstellig veranderinge. Nederduitse Gereformeerde Kerk het byvoorbeeld pas aangekondig dat daar 'n studie gedoen gaan word oor die verskynsel van saamwoon buite die huwelik. Die tradisionele standpunte hieroor is skynbaar nie meer absoluut relevant in die huidige tydsgewrig met nuwe omstandighede nie.

Tradisionele sosiale gedragskodes bly dikwels in die slag as gevolg van kragte soos verstedeliking, tegnologiese ontwikkeling en die blootstelling aan ander sisteme en lewenstyle. Dit gebeur ook dat ou waardes nuwe vorme aanneem wat meer relevant is in 'n nuwe tyd.

Baie kenners is dit eens dat die drastiese politieke transformasie in Suid-Afrika in die vroeë 1990's van 'n outoritêre na 'n demokratiese bestel die sosiale

waardesisteme in die land ingrypend beïnvloed het. Tydens die oorgangsonderhandelinge was daar 'n vakuum wat gesagvolle sosiale leiding betref. Die sekuriteit wat 'n vaster orde in die vorige bedeling teweeg gebring het ten opsigte van die arbeidsfeer en duidelik omlýnde sosiale sisteme, het verbrokkel. Tesame met ontwrigte familielewe, gebrek aan nasionale kohesie en 'n groot mate van twyfel oor die toekoms het dit Suid-Afrikaners in onsekerheid en met 'n gebrek aan rigting gelaat. Met die nuut-verworwe politieke vryheid na 1994 was baie mense onbeholpe. Dit wat vir hulle nuwe lewensmoontlikhede moes skep, het anargie en bandeloosheid meegebring.

Die essensiële kultuurverandering is moeisaam en benodig steeds gefokuste doelwitte wat waardes en norme betref ten einde 'n ordelike demokratiese bestel daar te stel. Kulturele en godsdienstige diversiteit maak dit nie makliker nie, maar bring mee dat daar 'n aandrang op begrypende inklusiwiteit moet wees. Dié aspek maak die komplekse Suid-Afrikaanse samelewing soveel te meer uitdagend waar dit kom by 'n algemeen aanvaarbare morele oriëntasie.

2.8 'N GELUKKIGE EN SUKSESVOLLE GEMEENSKAPSLEWE

Suid-Afrikaners jaag steeds die droom van 'n gelukkige samelewing na. Tog wil dit voorkom asof ou morele waardes al hoe swakker funksioneer. Nuwe omstandighede vra na nuwe kontemporêre vorme van lewenswaardes wat die gemeenskap effektief kan dien.

Prof. Marinus Wiechers, een van die respondente identifiseer die volgende ideale as kern beginsels wat mense graag nastreef: 'n Versterking van bestaande waardes soos medemenslikheid, eerlikheid en eerbaarheid, sedelike beskerming en omgewingsbewustheid. Die gemeenskap vra nie noodwendig na nuwe waardes nie, maar 'n nuwe kleed wat pas by die tyd en omstandighede van die dag.

Die wesenstraag waarmee hierdie studie hom besig hou, impliseer immers die vraag of Suid-Afrikaners daarin kan slaag om 'n gelukkige en suksesvolle samelewing te geniet ten spyte van die historiese verloop en gevolglike diversiteit wat in die huidige gemeenskap weerspieël word.

Aartsbiskop Desmond Tutu voorsien 'n blink toekoms vir Suid-Afrika en sy mense: "Our country can become one of the most prosperous and almost secure, happy places if we encourage everyone to realise that they have a stake in the future of the country." (Hoofstuk 5). Daar is dus 'n voorwaarde aan verbonde.

Prof. Louise du Toit meen mense moet rykdom vind in lewenskwaliteit, verhoudings, liggaamlike gesondheid en in ervarings, eerder as net in materiële goed. Met die nodige leiding en regte lewensingesteldheid is dit 'n realiseerbare droom (Hoofstuk 5).

Uit die navorsingsresultate soos in Hoofstuk 5 hanteer, is dit duidelik dat 'n gelukkige samelewing op die volgende pilare gebou kan word:

- Waardering vir die lewe en die geleenthede wat die lewe bied.
- Respek vir alle mense ongeag diversiteit.
- Weerstand teen geweld en misdaad in alle vorme.
- Aanvaarding van die mandaat wat aan die owerhede toevertrou is.
- Aanvaarding van individuele en kollektiewe verantwoordelikhede.
- Weerspieëling van 'n gees van welwillendheid.
- Gedeelde ideaal om van die Suid-Afrikaanse gemeenskap 'n sukses te maak.
- Volgehoue nasietrots en kritiese lojaliteit.

Om bogenoemde ideale te laat realiseer is dinamiese, effektiewe en volgehoue leierskap nodig. Gedagtes oor leierskap kom later in die hoofstuk aan die orde.

3. TEKENS VAN 'N NUWE MORELE BEWUSSYN

3.1 'N MEER 'OOP' GEMEENSKAP

Die historiese verloop in Suid-Afrika sedert die tyd voor kolonialisasie is gekenmerk deur segregasie. Inheemse Afrika bevolkingsgroepe het tot 'n groot mate outonoom naas mekaar gefunksioneer en dikwels het botsende belange en insidente op konflik en selfs bloedvergieting uitgeloop. Hoewel koloniste van Europese afkoms wat godsdiens en kultuur betref, veel gemeen gehad het, het hulle vir lank hul afsonderlike identiteite gehandhaaf. Hoewel die sogenaamde beleid van *afsonderlike ontwikkeling* van die apartheidsregering op rasseverskille ingestem was, is daar ook voorsiening gemaak vir die handhawing van kleiner groepe en kulture se unieke eiesoortigheid. Daar was talle eksklusiewe gemeenskappe soos byvoorbeeld Joodse, Griekse, Afrikaanse, Zulu, Xhosa, Nederlandse, Duitse en ander groepe in die land. Hierdie groepe was nie regtig vir buitestaanders toeganklik nie. Waar daar verbintenisse soos huwelike oor grense plaasgevind het, het dit dikwels onmin en verwydering meegebring veral wanneer godsdiens en sterk kulturele gebruike in die gedrang gekom het.

Demokratisering van die politieke, sake- en die gemeenskapslewe het mense eventueel baie nader aan mekaar gebring. Onderlinge skakeling is deurlopend en meer intiem deurdat interaksie tussen mense uit wyd uiteenlopende leefwêreldes en agtergronde daagliks plaasvind. Almal geniet onbeperkte vryheid van beweging en assosiasie. Dit word nie net grondwetlik gereël nie, maar ook in die praktyk beleef. Hierdie toedrag van sake plaas druk op mense om ander as gelykes te aanvaar. Gevolglik is mense genoodsaak om vir mekaar ruimte te maak. Hoewel daar baie vooroordele bestaan, wil dit voorkom asof aanvaarding en akkommodasie onderling met al hoe meer spontaneïteit plaasvind.

3.2 DIE ERKENNING VAN DIVERSITEIT

Die voorkoms van diversiteit kon nog nooit ontken word nie, want dit is 'n gegewe werklikheid. Tog is dit in 'n land soos Suid-Afrika meer merkbaar vanweë die besondere kompleksiteit van die bevolkingsamestelling, verskillende kulture, subkulture en godsdienste wat hier voorkom. Geografiese en demografiese diversiteit aksentueer die verskynsel nog meer. Prof. Willem Landman wys in sy navorsingsrespons op die feit dat diversiteit in Europese lande meer sekondêr van aard is as hier. Daarom is die problematiek rondom dié verskynsel ook groter hier, meen hy.

Wanneer daar in 'n komplekse bevolking die illusie by een groep mense bestaan dat hulle meer superieur as ander is, raak dit problematies. Tog gebeur dit wêreldwyd. Waarskynlik lê die grootste uitdaging van die demokratiese proses in Suid-Afrika op hierdie vlak. Die sogenaamde reënboognasie gedagte van oud-president Nelson Mandela was 'n moedige poging om kort na die demokratiese verkiesing van 1994 'n nuwe en akkommoderende speelveld vir die nuwe Suid-Afrikaanse nasie wat uit talle bevolkingsgroepe saamgestel is, te skep. Mandela wat as ikoon vir vryheid en vrede beskou is, het sonder twyfel besondere momentum aan die versoeningsproses en aanvaarding van onderlinge diversiteit verleen. Hoewel daar tans nog heelwat vooroordeel en negatiewe persepsies tussen individue en groepe ten opsigte van mekaar bestaan, het die Suid-Afrikaanse gemeenskap teen hierdie tyd in alle waarskynlikheid die brug oorgesteek waar dit kom by die erkenning van diversiteit

3.3 HERWAARDERING VAN MENSWEES

In samehang met die erkenning van diversiteit soos hierbo bespreek, is daar 'n oplewing in die herwaardering van mense, hul waarde en kwaliteite. Dit gebeur veral wanneer mense hul eie grense oorsteek en daar 'n ontdekking van die ander

plaasvind. Mense kom agter dat ander se belange, behoeftes, probleme en drome nie veel van hul eie verskil nie al vind mens jouself tuis in 'n totaal andersoortige milieu as hulle. Hierdie is 'n baie belangrike insig waartoe 'n groot deel van die huidige Suid-Afrikaanse bevolking oor die afgelope paar jaar gekom het. Die gevolg daarvan is 'n gesindheidsverandering wat meebring dat baie mense nie meer soveel op hulleself en hul eie belange gerig is nie. Ongeag onderlinge verskille word ander al hoe meer as gelykes beskou en waardeer. Dit beteken 'n groot wins vir 'n positiewe morele oriëntasie.

Prof. Louise du Toit maak die volgende opmerking in haar respons:

“Die samelewing integreer al hoe meer, en die diversiteit word meer tasbaar vir elkeen – dit het sowel positiewe as negatiewe gevolge, afhangend van hoe goed mense toegerus is om diversiteit en kompleksiteit te hanteer.”

Na haar mening rus daar 'n verantwoordelikheid op die gemeenskap om by die punt uit te kom waar diversiteit eerder positief as negatief op die gemeenskapslewe kan inwerk. Hierin speel die aanvaarding van mekaar en die herwaardering van mense 'n deurslaggewende rol. Dit is egter 'n voortgaande proses en moet deurentyd bestuur en gestimuleer word, voeg sy by.

Die nuwe samelewingsbestel waar daar geen diskriminasie op grond van ras, geslag of enige ander vooroordeel behoort te wees nie, het ook 'n nuwe dimensie aan menswees verleen. Wanneer mense in beginsel of daadwerklik beleef dat hulle ander se gelykes is, bring dit 'n gevoel van eiewaarde en wanneer 'n mens jouself respekteer, kan jy dit ook met ander doen. Daarom is die opheffing van tradisioneel agtergeblewenes so hoog op die openbare agenda.

4. DIE WAARDE VAN 'N ETIESE NALATENSKAP

4.1 GEEN MORELE VAKUUM

Die geweldige impak wat die nuwe demokrasie in Suid-Afrika teweeg gebring het, kan nie onderskat word nie. Dit kan as die mees betekenisvolle draaipunt in die geskiedenis van dié land beskou word en het nie slegs op politieke gebied 'n fundamentele verandering gebring nie. Dit het ons wat die ekonomie, sport, akademie, tegnologie en industrie betref, op die wêreldkaart geplaas. Daarmee saam het dit die inwoners van die land selfrespek en 'n nuwe sin vir integriteit gegee. Dit beteken egter nie dat die sogenaamde Nuwe Suid-Afrika uit 'n morele vakuum verrys nie.

Prof. Willem Landman wys op die belang van die rol wat tradisionele godsdienste en kulture in die verlede gespeel het en die nalatenskap daarvan :

"Ek dink dit het 'n deurslaggewende invloed op die denke, besluite en handeling vir diegene wat tradisionele godsdienste aanhang of lede is van tradisionele kulture, maar nie vir diegene wat buite daardie tradisionele raamwerke staan nie. Dit vorm hulle denke en handeling."

Nie alles uit die verlede was sleg of verkeerd nie. Daar was nog altyd goeie bedoelings ten opsigte van onderlinge respek, deernis en omgee. Verskillende samelewingsverbande het daaraan betekenis verleen. Die volgende voorbeelde spreek mee:

Die Romeins-Hollandse regstelsel is nog altyd in die howe gehandhaaf en regspleging is deur 'n effektiewe polisiemag hanteer. Militêr is die land deur 'n wêreldklas weermag beskerm. Hoewel die staat op Christelike grondslag bedryf is, was daar nog nooit beperkings op godsdiensvryheid nie. Selfs die mislukte

tuislandbeleid van die vorige bestel wou op 'n manier erkenning gee aan die ryke diversiteit van verskillende bevolkingsgroepe in die land, al het dit mank gegaan aan billikheid, integriteit en lewensvatbaarheid. Godsdienstige en kulturele feeste was ook in die verlede deur die regering en die gemeenskap gerespekteer. Hoewel daar wat onderwys- en gesondheidsdienste betref, vorme van diskriminasie was, was dit nogtans tot almal se beskikking. Die boodskappe en getuienisse wat van kerke en ander godsdienstige instellings oor dekades uitgegaan het, het deurgaans gepoog om 'n atmosfeer van liefde, aanvaarding en diens te kweek. Daar is dus talle elemente uit die verlede wat as kosbare nalatenskap die basis is om voortaan beter op te bou. Daarmee word allermins geïmpliseer dat die verlede 'n morele Utopia was.

Die negatiewe kant is dus ook waar. Diversiteit in die samelewing en diskriminerende gedrag soos dié onder apartheid en ander vergrype het moreel 'n verlamme invloed op die bevolking uitgeoefen. Die winspunt is sekerlik die wil om daarvan los te kom en nuwe inhoud te gee aan dit wat nie goed was nie. Dit wil tog voorkom asof baie mense die proses verstaan en reeds daarmee op koers is. Die uitdaging om uit dit wat moreel nie goed was nie iets beters te laat voortkom, is op sigself sinvol.

4.2 MORELE VERLEENTHEID

Die stelling dat die Suid-Afrikaanse gemeenskap hom in 'n moraliteitskrisis bevind, is reeds breedvoerig genoeg bespreek en gemotiveer. (Sien 2.2). Dit is egter meer as 'n stelling.

Eerstens plaas dit al die mense van die land in 'n slegte lig in die sin dat hulle nie altyd daarin slaag om in vrede en met goeie gesindhede met mekaar saamlewe nie. Daar is steeds te veel rassspanning, wedywering, agterdog, wantroue, jaloesie, haat, geweld, misdaad en vyandskap. Ongekwalfiseerde vooroordele

bestaan en dikwels word daar onregmatige aannames jeens ander gemaak. Korrupsie, nepotisme, materialisme en 'n honger na selfverryking kom vryelik voor. Gapings tussen die verskillende sosio-ekonomiese groepe is te groot en dit neem steeds toe.

Tweedens word die internasionale beeld van die land al hoe meer geskaad. 'n Gebrek aan persoonlike veiligheid op straat kniehalter die toerismebedryf. Wanneer vlugpersoneel van Suid-Afrikaanse lugrederye in die buiteland as dwelmkoeriers betrap word, kyk Suid-Afrika op sy neus. Wanneer 'n land se polisiehoof en presidentskandidaat weens korrupsie aangekla word, kan mens maar net raai wat die buitewêreld daaroor dink. Veral wanneer die aanklagte teen die presidentskandidaat kort voor die verkiesing teruggetrek word en hy dan suksesvol tot staatshoof verkies word.

Prof. Piet Strauss, moderator van die N G Kerk plaas 'n groot premie op aanspreeklikheid. Op die vraag na die grootste morele probleem reageer hy soos volg :

"n Gebrek aan individuele en groepsaanspreeklikheid. Mense aanvaar moeilik verantwoordelikheid vir standpunte of rigtings wat dalk nie breed aanvaar word nie. Hulle is ook geneig om gou te kapituleer of van standpunt te verander."

Ten spyte van soveel goeie dinge en astronomiese vordering op talle gebiede het Suid-Afrika vir homself en vir die wêreld tot 'n groot mate 'n morele verleentheid geword.

4.3 NUWE GELEENTHEDE BIED NUWE UITDAGINGS

Ten spyte van die wolk van onsekerheid en agterdog wat oor die aanstelling van die huidige president, mnr. Jacob Zuma gehang het, is baie politieke ontleders

sowel as 'n groot deel van die publiek beïndruk met sy vertoning as staatshoof tot dusver. Dit is selfs op moreel-etiese vlak merkbaar al stel die president teleur waar dit by sy persoonlike lewenstyl kom. Sommige boodskappe wat vanaf sy kantoor uitgaan, is egter opbouend en spreek oor die algemeen van integriteit al pas dit vanweë diverse waardesisteme nie noodwendig mooi in almal se etiese raamwerke in nie.

As bogenoemde opmerkings 'n aanduiding is van dit wat moontlik is, het Suid-Afrikaners rede om self in te spring en mee te werk aan 'n beter samelewing. Negatiewe ervarings kan slegs sinvol wees wanneer dit as motivering omskep word om die toekoms beter te maak.

Dit is veral die omvattende diversiteit in die land wat 'n uitdagende en opwindende omgewing skep waar nuwe verhoudings gebou moet word. Hoewel die beroepswêreld uiters kompleks van aard is, veral met regstellende aksie wat soms ongenaakbaar toegepas word, is dit tog 'n unieke tyd en milieu wat besondere eise aan mense se innoverende vermoëns stel. Almal in die werksplek se arbeidsetiek is immers nie dieselfde nie. Wanneer mense vanuit verskillende kulturele agtergronde deur die werklikhede van hul omgewing genoodsaak word om gemeenskaplike doelwitte na te streef, skep dit geleentheid vir interaksie. Dit verbreed horisonne en akkommodeer mense uit vreemde omgewings. Noodgedwonge sal daar blootstelling wees aan mekaar se gebruike, gewoontes en gelowe wat ook waardes en norme insluit. In Hoofstuk 7 word meer breedvoerig hierop ingegaan.

Die nuwe demokrasie is dus nie net 'n meer regverdige en billike staatsbestel en gevolglik moreel meer korrek nie, maar open terselfdertyd nuwe moontlikhede waar mense interaktief baie nader aan mekaar beweeg en wedersyds daardeur verryk word.

5. LEIERSKAP EN DIE ROL VAN LEIERS

Tydens 'n radio-onderhoud op Radio Sonder Grense op 20 Mei 2007 het die bekende sakeleier, dr. Brand Pretorius die volgende oor goeie leierskap te sê gehad:

'n Goeie leier moet visioenêr kan dink en optree. Dit wil sê hy moet tydens die hede die toekoms kan voorsien en dienooreenkomstig progressief en innoverend te werk gaan. Hy moet mense kan saambind rondom 'n gedeelde visie en hulle kan inspireer en motiveer. Hy moet integriteit openbaar en nederig wees. Hy moet nie net morele intelligensie openbaar nie, maar ook vanuit goeie morele oortuigings die koers vorentoe aandui deur self die voorbeeld te stel. Sonder om emosioneel te betrokke te raak, moet daar tog plek in sy mondering vir emosionaliteit wees. Daar moet empatie by hom wees vir ander. Sy waardestelsel moet die volgende elemente insluit: respek, vertrouwe, openheid, eerlikheid en lojaliteit.

Hierdie is nie 'n omskrywing van morele leierskap as sodanig nie. Tog figureer die etiese baie sterk daarin. Dit gaan dus oor die wyse waarop gelei word sowel as die inhoud van leierskap en is van toepassing op alle leierskapsterreine. Hoewel daar baie op die gebied van leierskapontwikkeling gedoen word, gebeur dit gereeld dat leierskap nie altyd na wense is nie. Dit het bepaalde negatiewe invloede op die funksionering van die groep. Vanweë die baie diverse groepe in die land, hul verhoudings met mekaar en die konflikte wat van tyd tot tyd voorkom, word daar sterk op effektiewe leierskap gesteun. Leiers is vir die mense belangrik.

5.1 POLITIEKE LEIERSKAP

Polities was Suid-Afrika nog altyd 'n kookpot. Polarisasie was en is nog steeds aan die orde van die dag. Vanweë verskillende redes word daar maklik nuwe partye

gestig, veral in die tyd kort voor 'n verkiesing. Gewoonlik speel die magstryd tussen leiers 'n beduidende rol. Elke party beskik oor 'n bepaalde ideologie wat hulle van ander onderskei en uniek maak. Dié sake kom gewoonlik sterk in hul verkiesingsmanifeste aan die orde en word deur die leiers gepromoveer. Die aansien wat die leiers by die publiek geniet, het 'n beduidende invloed op die sukses wat by die stembus behaal word. Leë verkiesingsbeloftes plaas dikwels 'n vraagteken oor die intensies en integriteit van politieke leiers. Daarteenoor is dit tog belangrik dat diegene met hul doen en late die politieke arena sodanig in te rig dat die invloed wat daarvan uitgaan sal meewerk om 'n aanvaarbare gemeenskapslewe vir almal daar te stel.

In Suid-Afrika is die *African National Congress (ANC)* tans aan bewind. Hoewel dit 'n gerespekteerde party is, is daar kommer wat sy leierskap betref. Baie druk word van die kant van sy alliansie vennoot, die *SAKP* en die vakverbond, *Cosatu* uitgeoefen. Onder die leierskorps is daar baie binnegevegte en spanning en dit wil voorkom asof die party nog nie sy bevrydingsmentaliteit afgeskud het nie. Daar is baie onderlinge bevoordeling en dit maak regtig nie saak wie jy is nie, maar wie jy ken om persoonlike voordeel te trek. Daar is reeds gewys op die wolk van verdenking bo die kop van die president, mnr. Jacob Zuma. Die grootste en vernaamste politieke party in die land vertoon beslis nie 'n beeld wat spreek van morele integriteit nie, veral nie wat sy leierskap betref nie. Selfs die president erken dat sy party nie is wat dit behoort te wees nie:

Zuma agrees too that the ANC is in a crisis, alienated from its people by power and riches. "The success of liberation ... tests the clarity of even the best African revolutionaries", he says. "Many liberation movements have turned into something else and abandoned what they were. The ANC came to that point ... where we might have fallen."

(Time 7/12/2009: 27)

Verskeie ANC leiers het oorgeloop na die nuwe gestigte *Congress of the People (Cope)* wat nie genoeg steun by die stembus kon wen om selfs die amptelike opposisie te wees nie. Leierskap blyk ook hierin een van die haakplekke te wees.

Oor die algemeen gaan politieke leierskap mank aan integriteit, geloofwaardigheid en volhoubare bestuursvaardighede. Die eertydse bevrydingstryd en sentimente wat daaraan gekoppel is, bring verder mee dat posisies in baie gevalle op grond van lojaliteit eerder as kundigheid en vermoëns gevul word. Uit eie geledere erken die ANC dat die party te groot en te kragtig is. Dit kan die rede wees waarom hy te selfversekerd en selfs traak-my-nieagtig geraak het. Dit is waarskynlik ook die rede waarom 'n groot deel van die bevolking wat politiek betref, belangeloos geraak het tesame met 'n groot mate van wantroue in die leierskap.

5.2 STAATKUNDIGE LEIERSKAP

By 'n demokratiese staatsmodel is dit die sterkste politieke party wat die regering oorheers, met rolspelers uit minderheidspartye wat in 'n beperkte mate deel daarvan uitmaak. Die persoon van die staatshoof is egter van deurslaggewende belang aangesien hy die prominente figuur in die proses is en ook die verpersoonliking van die regering. Die regering van die dag kom nader aan die mense as partypolitiek aangesien hy hom nie net met ideologiese standpunte besig hou nie, maar getaak is om gemeenskapsdienste daar te stel. Of dit gebeur al dan nie en die wyse waarop dit gedoen word, weerspieël die inherente vermoë van die regering en staatsdepartemente sowel as die gerigtheid en erns waarmee dit plaasvind. Dit is dus 'n morele verantwoordelikheid ten opsigte van die totale bevolking sowel as die internasionale gemeenskap.

In die huidige Suid-Afrika staan regerings- en staatsinstellings wat leierskap betref, in 'n groot mate onder verdenking. Talle persone in verantwoordelike posisies misbruik hul mag en maak hulleself skuldig aan 'n veelheid vorme van

korrupsie. Hierin speel die onderlinge verskille wat diversiteit teweeg bring waarskynlik 'n beduidende rol. Vir een laag uit die samelewing is dit byvoorbeeld onaanvaarbaar dat 'n hoë amptenaar sy familie op staatskoste met vakansie neem. Vir ander is dit klaarblyklik geen probleem nie.

Demokrasie is inderwaarheid 'n vreemde begrip in die tradisionele Afrika. Leierskap word in die Afrika kultuur gereël volgens stamsenioriteit en bepaalde posisies wat sekere families in die gemeenskap beklee. Daarom sit die huidige bestel wat demokraties saamgestel is, met 'n probleem wat die posisie van die sogenaamde tradisionele leiers betref. Hoewel hulle ter wille van billikheid iewers in die leierskapskorps geakkommodeer moet word, pas hulle nie in by die moderne konsep van demokraties verkose leiers nie.. Enersyds is daar sekerlik begrip vir dié soort van rangordes wat eerbiedig moet word, maar andersyds gebeur dit dat effektiewe leierskap dikwels ingeboet word en dat sekere persone gewoon te ná gekom word. Dit is moeilik om leiers te volg wat nie aan verwagte standaarde voldoen nie.

5.3 GEESTELIKE LEIERSKAP

Suid-Afrika het van 'n Christelike staat oorgegaan na 'n sekulêre staat. Hoewel dit godsdienstvryheid sonder enige voorskrifte of enige dwang veronderstel, beteken dit nie dat geestelike of godsdienstige leiding nie meer van belang is nie. Mense assosieer op grond van hul geloofsoortuiging met 'n bepaalde godsdienst en dit is rigtinggewend vir die wyse waarop hulle inhoud aan hul lewens gee. Die waardes wat sodanige godsdienst voorstaan, is die riglyne waarvolgens hulle hul gedra.

Die belang van leierskap kom daarby in dat godsdienstige waarhede by mense tuisbring moet word. Leiers moet hul volgelinge deur moeilike tye en probleemsituasies help om die omstandighede sinvol te deurleef.

Op die vraag: wat is die geheim van 'n suksesvolle samelewing? – antwoord prof. Willem Landman soos volg:

Sterk morele leierskap is nommer een. Daarsonder kan ons nie suksesvol wees nie. Morele leiers moet onder andere die volgende doen:

- *Die "toon" aangee;*
- *Moet etiese rolmodelle wees;*
- *Moet etiek/morele waardes eksplisiet maak;*
- *Moet morele diskoers legitimeer;*
- *Moet etiek in ander aanmoedig;*
- *Moet ander aanspreeklik hou vir die etiek van hul gedrag.*

Hoewel dit nie eksplisiet hier oor godsdienstige leiers gaan nie, word dit tog geïmpliseer. Dit is die persone wat etiese raamwerke daarstel en moreel rigting aandui en dit het betrekking op alle leiers van watter aard ookal.

Godsdienstige instellings beklee nie meer die plek wat hulle vroeër in die gemeenskap ingeneem het nie. Sekularisme laat tog ruimte vir formele religie. Dit is egter die verwagting van binne en van buite die godsdienstgemeenskap dat godsdienstige instellings die morele waghond vir die gemeenskap sal wees en bly. Sodanige instellings moet steeds hieraan voldoen. Om binne die huidige tydsgewrig te midde van ingrypende veranderinge in die samelewing relevant te wees en moreel leiding te gee, is 'n enorme en uiters moeilike taak.

In 'n artikel in Beeld van 11 Desember 2009 raak die redakteur, Tim du Plessis die saak van morele leiding deur die kerk rondom die debat oor saamwoon buite die huwelik aan.

Dit kan nie maklik wees om in vandag se tye 'n dominee of 'n kerkleier te wees nie.

In die ou dae was dit maklik.

As jy nie presies gedoen het wat die kerk sê nie, is jy doodgemaak of weggejaag.

Die aarde was plat, by wyse van spreke. Gewone mense het maar min geweet. Die reëls was eenvoudig en die keuses was beperk.

Dit was reg of weg.

Maar toe begin dinge verander; die leefwêreld van die lidmate vinniger as dié van die kerk. Skielik is daar duisende nuwe keuses en opsies. Dinge word nie meer so maklik gereduseer tot reg en verkeerd nie. Daar's baie grys en selfs skakerings van grys.

Nuwe denke en waardestelsels uit ander wêrelddele kom aangewaaï op die handelswinde van globalisering. En natuurlik die internet, die groot gelykmaker wat hiërargieë, ook dié van die kerk, so skouspelagtig platgedruk het.

Baie kerke pas aan by die nuwe leefwêreld van hul lidmate, maar kan dit eenvoudig nie vinnig genoeg doen nie. Die "wêreld daarbuite" hou net meedoënloos aan om te verander teen 'n immer versnellende tempo.

Die kerk kan ook nie net sy oog hou op sy lidmate wat doer voor loop nie, hy moet ook dink aan dié wat wil hou by die voorskrifte en tradisies van gister en eergister.

Dis presies hoekom daar nou so 'n lewendige debat woed oor saambly sonder om amptelik te trou.

Du Plessis gebruik die teologiese, maar ook emosionele gesprek oor saamwoon as illustrasie van die kompleksiteit van morele leiding deur godsdienstige instellings soos die Christelike kerk. Dié kragte is ook ywerig aan die werk in al die ander tradisionele godsdienste soos die Islam, Afrika Tradisionele Godsdiens en so meer.

(’n Onderzoek oor saamwoon buite die huwelik word tans deur die Nederduitse Gereformeerde Kerk gedoen.)

5.4 KULTURELE LEIERSKAP

In die Afrika konteks was leierskap tradisioneel in monargieë gevestig. Sekere magte en funksies was aan stamleiers toevertrou. Daar was ’n duidelike hiërargie van leierskap wat inklusief was ten opsigte van die hele gemeenskapslewe met vaste tradisionele waardes en gebruike. Voorvaders het ’n belangrike rol gespeel veral ten opsigte van ou tradisies, besluite wat geneem is en dissipline wat afdedwing is. Dit het ’n veilige omgewing geskep waar elkeen geweet het waar hy staan en wat van hom verwag word. Die koning is die belangrike skakel met die afgestorwe voorvaders wat steeds die seggenskap oor almal se doen en late het.

The king holds his position in the first place as representative in the direct line of the tribal ancestors, and he is the only man who can approach them for their blessings for the tribe as a whole. In addition to this, the king is the chief medicine man of the tribe, the centre of all agricultural and war ritual and representative of the unity of the tribe.

(Krige, 1977:233)

Ander plaaslike inwoners stam uit Europa waar die Westerse kultuur hulle gevorm het. Hoewel onderlinge verskille voorgekom het, kan daar tog van ’n homogeniteit ten opsigte van gebruike en gewoontes gepraat word. Tale is van Romeinse afkoms. Wat leierskap betref, was daar monargieë sowel as demokrasieë wat almal wat Suid-Afrika betref, koloniale praktyke gebesig het. Op grondvlak is plaaslike en kulturele bedrywighede deur verkose leiers georganiseer. Die Afrikanervolk wat uit verskeie kolonistiese groepe gegroei het, is deur sterk leiers op verskillende terreine voorgegaan. Dit het dikwels gelei tot onderlinge

versplintering. Hiervan is die geskiedenis van die Groot Trek gedurende die 19de eeu 'n goeie voorbeeld.

Daar het ook mense uit die Ooste na die land gekom. Indiërs het in die destydse Natalia 'n tuiste gevind, meestal as plaaswerkers. Daar was ook Chinese en Maleiers. Met die ontdekking van diamante en goud in die Vrystaat en destydse Transvaal tussen 1880 en 1890 het talle fortuinsoekers en persone wat oor die wêreld heen geswerf het op soek na 'n bestaan, hierheen gekom.

Die verskillende kultuurgroepe in die land het hulleself oor tyd ten opsigte van geskiedkundige gebeure en oorgelewerde gebruike en gewoontes georganiseer. So het daar byvoorbeeld 'n sterk Afrikaner kultuur ontwikkel wat ten nouste met die bevrydingstryd rondom die Groot Trek en die Tweede Vryheidsoorlog gewentel het. Volksfeeste het ontstaan, volksliedjies is geskryf en verhale is oorvertel. Sterk kulturele leierskap het gesorg dat dit oor geslagte voortgedra is

Die huidige Suid-Afrikaanse kultuur is meer as net 'n sameflansing van genoemde geskiedkundige kulture. Suid-Afrikaners besig 'n unieke Suid-Afrikaanse lewenstyl wat met wortels in diverse kulture uit hierdie bodem gegroei het. Wanneer 'n mens egter vra na leierskap in dié relatief jong kultuur, kry jy nie maklik antwoorde nie. Daar kan dalk eerder gepraat word van 'n spontane ontwikkeling as van doelbewuste leiding deur individue of instansies.

5.5 LEIERSKAPSKRISIS

Die laaste opmerking in die vorige paragraaf veronderstel 'n toestand wat as 'n leierskapsvakuüm beskryf kan word. Dit beteken egter nie dat daar geen leiers of leierskap bestaan nie, maar dat dit grootliks onbevredigend voorkom. Enkele moontlik redes word hier aangestip:

Leierskap word soms geassosieer met vaste reëls en rigiede maniere van doen. Die huidige post-modernistiese tydsges beveg weg van vastighede. Daar is groter vryheid en ook 'n groter mate van normloosheid. Elkeen wil graag doen wat vir hom reg en goed is. Mense funksioneer meer individualisties en wil nie voorgeskryf word nie. Dit maak leierskap baie moeilik veral waar dit kom by morele aangeleenthede.

Die industriële en hoogs tegniese omgewing waarin ons leef en die verstedeliking met al sy nuwe invloede druis in sommige gevalle lynreg in teen tradisionele waardes en lewenswyses. Mense wat noodgedwonge hieraan blootgestel word, is dikwels moreel verward.

Blootstelling vind ook al hoe meer ten opsigte van diverse kulture en godsdienste plaas. Dinge is nie meer duidelik afgegrens nie. Hierdie toedrag van sake maak dit vir leiers baie moeilik om standpunt in te neem en presies te weet watter koers om in te slaan. Fundamentaliste beskuldig leiers dat hulle tradisionele norme laat vaar en liberaliste op hulle beurt, dat leiers nie bereid is om aan te pas by die tye nie.

Daar is reeds gewys op die onderstrominge in die geledere van die ANC. Dit is waarskynlik te wyte aan leiers wat mekaar nie rondom 'n gedeelde ideaal kan vind nie. Ander partye maak hulleself aan dieselfde onversoendheid skuldig.

6. MENINGSVORMERS

Mense reageer op persepsies en die openbare mening is vir almal van groot belang. Niemand wil "uit" wees of voel nie. Daarom is modes en giere so belangrik. Verder is mense sosiale wesens wat deur die groter groep aanvaar wil word en kollektief funksioneer. In alle sosiale sisteme is daar kragte wat opinies vestig en gedrag stimuleer en morele betekenis het.

6.1 RELIGIE AS RUGSTEUN VAN MORALITEIT

Br. Peter Just van die Nan Hua Buddhist Temple by Bronkhortspruit sien ten spyte van sy skeptisisme jeens religie raak dat dit op morele gebied 'n vormende invloed uitoefen.

"... I believe religions have largely passed their 'sell by' date. In some instances they are still being clung to out of sheer desperation and hope for something better, but often that ultimately just does not materialise. And then the fall and the resultant disappointment are great indeed. But while our social ills and disparities are allowed to perpetuate, religion will always be turned to for assistance.

If religions can change their message, from ultimate salvation regardless, to rather focusing on immediate conduct leading to ultimate salvation, then things may have a chance of changing, or beginning to improve. It is not a matter of purely going to church, mosque, synagogue or temple once a week, or as in many instances only on the very special occasions, but rather trying to live a worthy and 'righteous' life each and every living moment. So once they manage to get that message across, and preferably also adhered to, then maybe ultimately religions will be doing what they should be doing. (Reaksie op vraag 8 : Gespreksriglyn)

Wat die Christelike geloof betref, is en was die kerk nog altyd die instituut wat eties leiding moes bied. So is dit ook in die Islam en Judaïsme dat die teologie etiese kodes moes uitspel wat persoonlike en openbare gedrag bepaal het. Die bron is eksterne goddelike openbarings in die vorm van antieke geskryfte wat gesagdraend en streng afgedwing word. Dié geskryfte moet geïnterpreteer word vir die tyd en omstandighede waarin dit tuiskom. Ander godsdienste het op die een of ander wyse ook hul grense vir eties aanvaarbare gedrag.

6.2 INLIGTINGSTEGNOLOGIE

Die elektroniese tegnologie het aan die inligtingsindustrie 'n fenomenale hupstoot gegee. Daarmee saam die verwerwing en verspreiding van kennis en vermoëns. Gevolglik het die ganse wêreld vir almal toeganklik geraak en tendense en menings in ander lande beïnvloed gou plaaslike denke.

Kommunikasie is ook makliker en meer effektief. Nuwe terme en begrippe het ontstaan wat taal en kreatiwiteit beïnvloed. Mense vind hulle maklik tuis in die sogenaamde '*cyber*' omgewing sonder fisiese kontak of persoonlike betrokkenheid by mekaar. Hulle identifiseer met 'n '*virtual reality*' wat hulle in 'n groot mate vreemd aan hul fisiese omgewing en sosiale verbintenisse maak. Aan die ander kant maak die elektroniese inligtingstegnologie dit vir mense moontlik om al hoe meer te ontwikkel in terme van sekere vaardighede en vermoëns. Mense wat andersins nie eens bewus sou wees van mekaar nie, smee daaglik nuwe verbintenisse al is dit oor die algemeen meer oppervlakkig en dikwels van korte duur.

As kommunikasiemedium word die inligtingstegnologie reeds tot 'n groot mate benut ten einde mense aan te moedig tot meer verantwoordelikheid ten opsigte van die omgewing en sosiale verantwoordelikhede. As onderrigmedium bring dit onbeperkte kennis tot in mense se woon- en werkplekke. In baie gevalle is dit kennis wat aangewend word vir 'n beter en meer sinvolle lewe. Daar is talle rekenaarprogramme wat daarop gemik is om 'n positiewe en gesonde lewenstyl te kweek.

6.3 DIE MEDIA

Die media is te alle tye 'n gedugte meningsvormer. Dit is deur bykans al die respondente in hul response op die vraag na meningsvormers bevestig. (Vraag 7

van die gespreksriglyn). Berigte, artikels en programme dra nie net inligting oor nie, maar vestig oortuigings en ontlok reaksie. Wanneer gedrag wat voorheen onaanvaarbaar was, in die media as aanvaarbaar oorgedra word, verander dit maklik mense se oortuigings en lei hulle om dit as normatief te aanvaar en op hul beurt ook dienooreenkomstig op te tree. Omdat 'n groot deel van die media se dekking sensasiesoekend is, fokus dit op die buitengewone wat dikwels die grense van behoorlikheid oorskry. Op die lange duur kan dit afbrekend op die moraliteit van diegene wat aan die media blootgestel is, inwerk. 'n Verdere onderafdeling van die mediawese wat hom soms skuldig maak aan twyfelagtige inhoud, is die advertensiewese wat sodanig op bemarking ingestel is dat dit etiese norme tot die uiterste toets of selfs aantas.

Die media dra dus in 'n besondere sin groot verantwoordelikheid ten opsigte van die moraliteit van die breë gemeenskap. Deur middel van nuusblaaië, nuusbuletins en dokumentêre programme verkry mense kennis en insig oor baie onderwerpe wat dan ten goede aangewend word. Die media gee ook dekking aan godsdienst- en opvoedkundige programme waardeur daar groot getalle mense bereik word. Gewoonlik speel dit effektief in op die morele vorming van mense uit verskillende agtergronde. Die Amerikaanse televisie gesinsreeks, *Seventh Heaven*, is byvoorbeeld in opdrag van hul regering vervaardig en gebeeldsend met die uitsluitlike doel om behoorlike gesinswaardes te vestig. Dit is later in verskeie lande, onder andere ook Suid-Afrika uitgesaai. Op die Suid-Afrikaanse tydskrifrakke verskyn daar weekliks verskillende publikasies met positiewe én negatiewe inslag wat betref waardes, beginsels en lewenstyle. Dit word op 'n wye lesersmark gerig. Selfs die media weerspieël op sigself onbeperkte diversiteit.

6.4 DIE VERMAAKLIKHEIDSBEDRYF

Vermaak het vir die moderne mens baie belangrik geword. In 'n hoogspanningsamelewing is dit noodsaaklik dat mense geleentheid sal hê om te

ontspan. Die filmbedryf en ander media voldoen aan dié behoeftes en buit dit ook uit ten einde eie doelwitte na te streef. Wat vir die media as sodanig geld (6.3), geld ook hier. Rolprente, teater en musiek slaag uitmuntend daarin om mense wat hul waardes betref, te beïnvloed. In sommige gevalle is dit moreel afbrekend wanneer daar byvoorbeeld banale verhoogstukke op die planke verskyn. Wanneer die motiewe op die opbou van die samelewing en die beoefening van goeie kuns gerig is, is die waarde daarvan onskatbaar. Soms word die vermaaklikheidsbedryf benut om aan kritiek teen onreg en vergryp in die samelewing uiting te gee. In ander gevalle soos byvoorbeeld die kinderteater word 'n groter wêreld vir deelnemers en toeskouers oopgemaak waar daar gegroei en ontwikkel word. Dit het terapeutiese waarde en word ook as sodanig aangewend.

6.5 OPVOEDING EN ONDERWYS

Opvoeders beskik oor gulde geleenthede om die karakters en waardesisteme van kinders en jongmense te help vorm. Beter onderwysgeleenthede wat in al hoe groter mate beskikbaar raak, behoort die weg te baan vir positiewe insette in die lewens- en wêreldbeskouing en gevolglike waardesisteme en gedrag van jongmense. Dit word reeds in 'n groot mate in skole op formele én informele wyse gedoen. Balans ten opsigte van akademiese onderrig, kulturele aktiwiteite en sport word nagestreef. Oor die afgelope dekades is daar sukses behaal, maar ook baie foute gemaak. Dit wil voorkom asof daar 'n groter erns en nuwe entoesiasme aan die kant van die owerheid bestaan om hierdie belangrike hulpmiddel al hoe meer te verbeter en uit te bou.

In die debat oor multireligieuse onderwys maak prof Cornel du Toit 'n saak uit vir die vestiging van waardes deur middel van godsdiensoonderrig op skool. Nogtans kies hy vir 'n deskriptiewe benadering terwyl hy waarsku teen voorskriftelikheid wat uit onderrig oor moraliteit mag voortspruit. (Du Toit & Kruger 1998 : 58) Tog verleen hy erkenning aan die onderwys as meningsvormer op moraliteitsvlak.

6.6 INDIVIDUE

Individue kan ook meningsvormers wees. In die empiriese ondersoek is daar doelbewus gevra na meningsvormers in ons samelewing en die volgende name is genoem: Aartsbiskop Desmond Tutu, mnre. Nelson Mandela, Jacob Zuma, ander politici, kerklui, akademici, sport- en ander sterre en openbare figure (*'celebrities'*) in die algemeen.

Uitsprake deur hierdie persone het groot impak op die wyse waarop mense dink en reageer. As uitlatings deur gesaghebbende leiers invloed op ekonomiese markte kon hê soos wat gereeld gebeur, hoeveel te meer nie op mense se waardesisteme en lewensfilosofieë nie. Dit is veral op die polities-ideologiese terrein dat uitsprake van prominente individue maak of breek. 'n Leier soos mnr. Julius Malema, die leier van die jeugvleuel van die ANC het byvoorbeeld in die onlangse verlede geweldige reaksie deur sy uitlatings ontlok.

7. DIE INVLOED VAN WÊRELDETIK OP DIE SUID-AFRIKAANSE OMGEWING

Beter kommunikasie en tegnologiese ontwikkeling het die wêreld so klein gemaak dat wedersydse beïnvloeding oor internasionale grense al hoe makliker word en al hoe meer toeneem. Lewenswaardes en -style word dus sonder veel moeite van een land na die ander oorgedra. Dit gebeur spontaan, maar word ook deur organisasies beplan en bevorder.

7.1 BYDRAE DEUR DIE *PARLIAMENT OF WORLD RELIGIONS*

Die bekende Katolieke teoloog, Hans Küng, het 'n grondige ondersoek na die ooreenkomste tussen godsdienstige oortuigings en veral morele waardes tussen godsdienste in sy boek, *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic* onderneem. Hierin glo hy dat 'n nuwe wêreldetiek al hoe sterker aan die ontwikkel

is. Dit het meegebring dat Küng 'n beduidende invloed op die *Parliament of the World's Religions* in 1993 in Chicago uitgeoefen het. Twee honderd en vyftig godsdienstige leiers uit al die beduidende gelowe het meegewerk aan 'n dokument, by name *Declaration of a Global Ethic* waarin die volgende sake aan die orde kom: oorlog, armoede, seksisme, kapitalisme, Sosialisme en omgewingsaangeleenthede. Dit was nie 'n poging om 'n nuwe godsdienstige bedeling daar te stel of die verskille wat bestaan te negeer nie, maar om te soek na fundamentele konsensus oor gedeelde waardes, standarde en persoonlike houdings. Die kern van die gevolgtrekking waartoe die *Declaration* gekom het, kom neer op die universele goue reël: doen aan ander wat jy graag aan jouself gedoen wil hê. Dit vind neerslag in die volgende vier breë riglyne vir algemeen aanvaarbare morele gedrag:

- Jy mag nie doodmaak nie (Respekteer lewe)
- Jy mag nie steel nie (Wees eerlik en billik)
- Jy mag nie lieg nie (Praat die waarheid en handel daarvolgens)
- Jy mag nie seksueel immoreel optree nie (Respekteer ander en betoon liefde aan almal).

Al vier bogenoemde riglyne kom behoorlik tot hul reg in die Suid-Afrikaanse Grondwet van 1996. Dus kort ná genoemde vergadering. Die "ideaal" waarvan Diener praat, is nie net deur die Suid-Afrikaanse regering aanvaar nie, maar ook op die land se wetboek vasgelê. Daarmee saam talle bepalinge wat dié gees van morele bewustheid ondersteun. Die oorgang van een problematiese bedeling na 'n volgende wat beter en meer inklusief behoort te wees, was die gulde geleentheid om goeie gedeelde tradisionele waardes in die breë gemeenskap te help vestig. In Hoofstuk 7 sal nader hierop ingegaan word.

Dit is veral op die algemene ekologiese terrein dat die groot wêreldmoondhede tans konsentreer en ooreenkomste sluit. Die vernietiging van die osoonlaag en

atmosferiese verwarming as gevolg van die verbranding van fossielbrandstof noop regerings en ander organisasies om besluite te neem en aksiestappe te doen. Onderliggend daaraan is die morele verantwoordelikheid om die natuurlike hulpbronne van die aarde spaarsamig te benut tot voordeel van die mensdom. Reg moet ook geskied teenoor die toekoms en die volhoubaarheid van lewe. Geen land, nasie, volk of groep is hiervan uitgesluit nie.

8. DIE ETIESE WAARDE VAN 'N SIN VIR VERANTWOORDELIKHEID

Die mensdom se sin vir verantwoordelikheid strek veel verder as die krisisbestuur waarmee daar tans naarstiglik gepoog word om huidige en toekomstige ekologiese katastrofes af te weer of te oorleef. Verantwoordelikheid is die sleutel tot sinvolle en suksesvolle lewe hetsy persoonlik of kollektief. 'n Sin van verantwoordelikheid is 'n lewenswaarde wat tuis behoort te kom in die wye spektrum van lewens-en wêreldbeskouings, al bestaan daar talle onderlinge verskille wat die inhoud en aard daarvan betref.

8.1 INDIVIDUELE VERANTWOORDELIKHEID

Elke volwasse persoon wat oor normale menslike denke en vaardighede beskik, behoort verantwoordelikheid vir sy eie welsyn te aanvaar. Dit impliseer dat hy geen las vir ander sal wees nie en ook op geen onregmatige wyse sy eie voordeel sal nastreef nie. Hoewel hy deel van 'n groter geheel uitmaak en vir baie van sy behoeftes van ander afhanklik is, aanvaar hy die verantwoordelikheid dat hy na sy eie heil sal omsien.

8.2 SOSIALE VERANTWOORDELIKHEID

Individue het benewens bogenoemde verantwoordelikheid ook 'n bemoeienis met en plig ten opsigte van die verhoudings waarin hulle met ander staan. Dit kan

teologies benader word. Oor die Christelike lewenswandel adviseer Paulus in navolging van Christus die gelowiges om mekaar lief te hê en in vrede met alle mense saam te leef (Rom. 12). Ekwivalente van dié liefdesgebod word in alle bekende godsdienste aangetref. Hoewel medemenslike liefde sekerlik die kernwaarde is, gaan dit oor die manier waarop dit in samelewings tuiskom. Uiteindelik kom dit neer op die verantwoordelikheid om nie net na jou eie belange om te sien nie, maar ook na dié van ander.

Sosiale verantwoordelikheid berus ook op kulturele gronde. Om in Afrika as Afrika-mens te leef, beteken om mee te doen aan die groot lewensingesteldheid van *ubuntu*. Hiervolgens gaan dit met 'n mens goed indien dit ook goed gaan met die sosiale groep waarvan jy deel uitmaak. Dus behoort almal daarop ingestel te wees dat dit met almal goed sal gaan. Dit strek dus tot almal se voordeel, ook tot dié van myself.

Daar kan ook vanuit 'n sosiologiese hoek gekyk word. Vir Westerlinge wat meer individualisties georiënteer is, is bogenoemde 'n vreemde konsep. By diesulkes werk dit eerder andersom: wanneer dit met my goed gaan, behoort dit ook met ander goed te gaan, want dan kan ek 'n bydrae tot hul welsyn lewer. Dit lyk asof die uitkomst van beide sienswyses naasteby dieselfde resultaat behoort op te lewer. In ieder geval gaan dit om die feit dat niemand individueel kan bestaan nie en gevolglik 'n verantwoordelikheid ten opsigte van die groter geheel het. Gelukkige en suksesvolle samelewings maak hierop staat.

Samelewings beskik egter ook oor kollektiewe verantwoordelikhede wat nie in die hande van individue as lede van die groep lê nie, maar in dié van die geheel.

8.3 'N GEES VAN VERANTWOORDELIKHEID

Een van die grootste uitdaging vir enige gemeenskap is waarskynlik om hul individuele sowel as gemeenskaplike verantwoordelikhede te aanvaar en prakties daaraan uiting te gee. In 'n diverse gemeenskap soos dié in Suid-Afrika is dit soveel te meer noodsaaklik maar ook besonder moeilik. Dit is van die uiterste belang dat leiers op al die terreine van die samelewing dieselfde doelwit sal nastreef om die breë gemeenskap, individueel sowel as kollektief mee te neem in die najaag van 'n eenheidstrewe waar elkeen en almal hul verantwoordelikhede ernstig sal opneem. Waarskynlik het rev. Cedric Mayson juis dit gedagte wanneer hy in die onderhoud sê:

“Humanity succeeds by compassion, cooperation and commitment.”

Uit die groot mate van sukses wat oor soveel grense heen in ons land behaal is, is dit duidelik dat baie mense ongeag hul betrokkenheid en affiliasies reeds daarin slaag om verantwoordelik op te tree. Die ander kant is egter ook waar. Daar is baie wat ter wille van eie gewin of ander motiewe die eenheidsdroom in die land teëwerk. Hiervan is genoemde misdadysfers 'n stawende bewys.

Met bogenoemde uiterstes in ag genome, wil dit voorkom asof 'n algemene gees van verantwoordelikheid 'n elementêre, maar enorme verskil in ons samelewing behoort te maak. Die vraag is of ons daarin gaan slaag en of ons kan identifiseer wat die dinge is wat nodig is om dié ideaal te verwesenlik.

9. SAMEVATTING

Tot dusver het dit duidelik geword dat die nuwe demokrasie wat sedert 1994 in Suid-Afrika geld, 'n draaipunt in die land se geskiedenis is, maar ook wat betref die wyse waarop mense sedertdien leef. Vanuit 'n morele beoordeling het dit positiewe sowel as negatiewe gevolge waarop daar in breë trekke verwys is. Beide

kante het egter 'n soeke na 'n nuwe morele bewussyn ontketen. Ongeag of mense nou deel in die goeie óf in die kwade is die oorwoë mening dat daar meer medemenslikheid, vrede, welwillendheid, aanvaarding, respek en samewerking moet kom. Die land en sy mense behoort die geleentheid te benut en mee te werk om dié nuwe morele bewussyn tot wasdom te stimuleer. Dan behoort die algemene moraal tot 'n veel hoër vlak te groei. Hoewel dit in 'n diverse samelewing soos dié van Suid-Afrika 'n uiters moeilike aangeleentheid is, is dit nie genoeg rede om daarvoor mismoedig te raak nie. Die teendeel is eintlik waar. Vanuit die veelkantige verskeidenheid kan daar iets positiefs groei wat uniek is aan die besondere omstandighede in die land. Elke individu of groep beskik immers oor die potensiaal om 'n betekenisvolle bydrae te lewer. Ten slotte is die belangrike aspek van verantwoordelikheid hanteer.